

İSLAM HUKUK METODOLOJİSİNDE MUTLAK VE MUKAYYET

Doç. Dr. Osman ŞAHİN*

Özet: İslam Hukuk Metodolojisinin tartışmalı konuları arasında kuşkusuz mutlak ve mukayyet lafızlar önemli bir yere sahiptir. Başta mutlak ve mukayyedin tanımı ve mahiyeti üzerinde fikir ayrılığına düşen usûlcüler, bu çerçevede bu terimlerin hâs veya âm lafızlardan hangisinin kapsamına girdiğini, bu lafızların delaletinin kat'iyet mi zan mı ifade ettiğini, dolayısıyla kıyas ve ahad haber ile kayıt altına alınıp alınamayacağını, mutlak lafza ziyade getiren kayıtların beyan mı, nesh mi ifade edeceğini, mutlakın mukayyede hangi durumlarda hamledilebileceğini de tartışma konusu yapmışlardır. Bu makalede mutlak ve mukayyed lafızların mahiyeti, delâleti ve hükmü, mutlak ile âm lafız arasındaki ilişki, mutlakın mukayyede hamli ve bu hamletme işleminin nesh ve beyân konusuyla irtibatı hususları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku Metodolojisi, Fıkıh Usulü, Mutlak, Mukayyet, Haml.

The Absolute and the Qualified Words in the Source Methodology of Islamic Jurisprudence

Abstract: No doubt, the issue of the absolute (*mutlaq*) and the qualified (*muqayyad*) words is an important matter on controversial issues of the Source Methodology of Islamic Jurisprudence. The legal theorists who firstly disputed about the definition of the absolute and the qualified words and the character of them, they discussed, in this context, these terms are included in which words, general or particular; the guidance of them is certainty or presumption so if these terms can be restricted by "*qiyas*" and "*ahad*" hadith or cannot be; the qualifies which enhance the meaning of the absolute word is accepted as a declaration or "*naskh*", in which conditions the absolute word is attributed to the qualified word. The aim of this study is to examine the character, the guidance, and the command of the absolute and the qualified words; the connection between the absolute word and the general word, the attribution of the absolute word to the qualified word and the connection of this attribution between the issue of declaration and "*naskh*".

Keywords: Source Methodology in Islamic Jurisprudence, Usul al-Fiqh, The Absolute (Mutlaq), The Qualified (Muqayyad), Attribution.

İslam Hukuk Metodolojisi (Fıkıh Usulü) şer'î-amelî hükümlerin delillerini, icmâli olarak bu delillerin keyfiyetini ve bunların şer'î hükümlere delâlet yönlerini ele alan ilim dalıdır.¹ Bu ilim, mevcut fikhî birikimi (furuât) -amaçları ve de-

* O.M.Ü. İlahiyat Fak., Öğretim Üyesi; osahin@omu.edu.tr

1 İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999, I, 38; Âmidî, Seyfeddin Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dâru's-Sumey'i, Riyad, 2003, I, 21; Râzî, Fahrüddin, *el-Mahsûl*, (thk. Tâhâ Câbir el-Alvânî), Müessesetü'r-Risâle 1997, I, 80; Hudarî Bey, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, Mısır 1969, s.14; Ebû Zehre, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, Tebliğ Yay., İstanbul, ts., s. 7; Karaman, Hayreddin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1964, s. 38; Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İFAV, İstanbul 1992, s. 3; Şa'ban, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fikh)*, çev. İ. Kafi Dönmez, TDVY., Ankara 1990, s.24.

lilleri yönünden- daha iyi ve net olarak anlamaya yardımcı olması yanında, yeni ortaya çıkan fikhî meseleleri şer'î uygun (meşrû) olarak çözüme kavuşturmaya da rehberlik etmektedir. Yukarıdaki tanımda belirtilen delillerin şer'i hükümlere delâlet yönleri, Fıkıh Usûlü'nün istinbat metotları bölümünde lafzî konular olarak yer almakta, bu bağlamda lafızlar “konulduğu mana”, “kullandığı mana”, “manaya delâletinin açıklığı veya kapalılığı” ile “manaya delâletinin şekli” olmak üzere dört farklı yönden incelemeye tabi tutulmaktadır. Lafızlar konulduğu mana bakımından taşıdıkları anlam sayısı ve kapsamı itibariyle sınıflandırılarak *hâs*,² *âm*³ ve *müşterek*⁴ gruplarına ayrılmıştır. Bunlar arasında yer alan *hâs* lafızlar kapsamında *mutlak* ve *mukayyet* ile *emir* ve *nehiy* konuları detaylı olarak ele alınmıştır.⁵

Bu makale *hâs* lafızlardan *mutlak* ve *mukayyedi* konu edinmiştir. Bu çalışmada öncelikle *mutlak* ve *mukayyet* kavramları mahiyeti ve hükmü açısından ayrı ayrı ele alınacak, ayrıca *mutlak* ile *âm* arasındaki ilişki, *mutlak*ın *mukayyede* hamli ve bu hamletme işleminin nesh ve beyân konusuyla irtibatı hususları üzerinde durulacaktır.

I- MUTLAK

A- Tanımı ve Mahiyeti

Mutlak sözcüğü lügatte *somut olsun soyut olsun hiçbir kaydın ve bağın bulunmaması*⁶ veya *sıfat, şart, zaman, sayı vb. lafzî kayıtlar olmadan birşeyin sadece ismiyle zikredilmesi* olarak tanımlanmaktadır.⁷

Mutlak kavramının terimleşme süreci incelendiğinde sahabe döneminde Hz. Ömer⁸ ve İbn Abbas'ın “*ibhâm*”⁹ lafzını kullandığı, müçtehitler döneminde İmam Muhammed'in (ö.189/805) “*mürsel*” terimini kullandığı görülmektedir.¹⁰ İmam Şâfiî'nin (ö.204/820) ise *el-Ümm* adlı eserde sadece bir yerde “*mürsel*” terimini

2 Hâs, tek bir mana taşımanın yanında, sınırlı sayıda varlığa delalet eden lafızdır.

3 Âm, tek bir mana taşımanın yanında, sınırsız sayıda varlığa delalet eden lafızdır.

4 Müşterek, iki veya daha fazla manaya ayrı ayrı zamanlarda konulmuş olan lafızdır.

5 Tanımlar ve diğer detaylar için bkz. Şahin, Osman, “Kaynaklardan Hüküm Çıkarma (İstinbat) Metotları”, *Fıkıh Usûlü*, (Haz. Hüseyin Kader), Ensar Yay., İstanbul, 2015, s.270vd.

6 Nemle, Abdülkerim b. Ali, *İthâfu zevi'l-besâir bi-şerhi Ravdati'n-nâzir*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1996, VI, 345.

7 İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *es-Sâhibî*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Kâhire 1328, s. 164; Sâlih, Muhammed Edib, *Tefsîru'n-nusûs fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1984, II, 184.

8 Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu't-Telviḥ ale't-Tavdih*, Mektebetü Sabih, Mısır, ts., I, 120-121.

9 Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993, III, 75. Kanaatimizce onlara göre *ibhâm* mananın kapalılığını değil, lafzın delalet ettiği ve hakkında görev yüklenen varlığın (kefârette azatlık kölenin kim olacağı gibi), miktarın/oranın (vasiyette malın oranı, teyemmüm ve el kesme cezasında kolun sınırı gibi) veya mükellefin (kifâi görevlerde görevi yapanın kim olduğu gibi) belirsiz (gayri muayyen) olma durumunu ifade etmektedir.

10 Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, (thk. Mehdi Hasen el-Geylânî), 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1403, III, 393; IV, 115; Boynukalın, Mehmet, *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin Kitabü'l-Asl Adlı Eserinin Tanıtımı ve Fıkıh Usulü Açısından Tahlili*, Ocak Yay., İstanbul 2009, s. 218.

kullandığı,¹¹ bunun dışında terim anlamına uygun olarak “*mutlak*” lafzını defalarca kullandığı¹² ve ondan sonra bu terimin düzenli olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Mutlak lafız terim olarak farklı şekillerde tarif edilmiş olmakla birlikte, bu tanımlarda iki eğilim öne çıkmaktadır:

Birinci eğilime göre mutlak, somut bir varlık olmayıp, *mahiyet* yani zihinde oluşan soyut varlık (mana)dır. Buna göre bu grubun ilk temsilcisi Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) mutlakı “*olumlu olumsuz bir kayıt taşımadan sadece mahiyet belirtmek üzere bir şeyin hakikatine delâlet eden lafız*”¹³ şeklinde tanımlarken, çağdaş usûlcülerden merhum Muhammed Ebû Zehre (ö.1974) ise “*yalnızca mahiyete delâlet eden lafız*” şeklinde sade bir tanım yapmıştır.¹⁴

İkinci eğilime göre mutlak “*sınırlı*” ama “*belirsiz somut varlık*” olarak düşünülmektedir.¹⁵ Bu eğilimin öncüleri olan İbn Kudâme (ö.620/1223) mutlakı “*bizzat kendisiyle değil, cinsine şâmil olan hakikati itibariyle bir varlığı gösteren lafız*” olarak tanımlarken,¹⁶ Âmidî (ö.631/1233) “*cinsinde yayılmış bir varlığı (medlûlû) gösteren lafız*” şeklindeki tanımlamıştır.¹⁷

Daha çok “*cinsinin içine giren bir ferde veya fertlere tayinsiz ve şümulsüz olarak delâlet eden lafız*”¹⁸ şeklinde yapılan günümüz tanımlarının ikinci eğilimden etkilendiği görülmektedir.

Yukarıdaki tanımları birlikte incelediğimizde bir lafzın, mutlak lafız olabilmesi için;

- 1) *cins isim olması*,
- 2) *varlıkların sadece bazısının kastedilmiş olması* (şümulsüzlük),
- 3) *kastedilen varlığın belli olmaması* (adem-i ta'yîn),
- 4) *hükümün cins ismin her birine uygulanabilir olması* (şuyû) ve
- 5) *lafzın kapsamının herhangi bir lafzî kayıt ile daraltılmamış olması* (kayıtlanmama)

11 İmam Şâfiî vasiyyet bahsinde mutlak yerine *mürsel*, takyit yerine *tahdid* lafzını kullanmıştır. Bkz. Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990, IV, 118.

12 Şâfiî, *el-Ümm*, II, 254 (ibaha mutlaka); III, 234 (kefalet mutlaka); IV, 60, 124 (vasiyyet mutlaka), 200; V, 217.

13 Râzî, *el-Mahsûl*, II, 314; III, 143. Bu tanımlarda geçen “*mahiyet*” ile esasen belirli bir varlık değil, lafzın manasına uygun gelen herhangi bir varlık kastedilmektedir. Başka bir anlatımla lafız varlığı değil, varlığı temsil eden manayı (kavram) ifade etmektedir. Meselâ “*Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren*” (Nisa, 4/92) ayeti belirli bir mü'mini veya bütün mü'minleri kastetmemekte, *iman vasfı taşıyan herhangi bir varlığı (insan)* kastetmektedir. Buna göre erkek, kadın, hür, köle, genç, yaşlı, sağlam, hasta vs. olduğuna bakılmadan, iman vasfı taşıyan herhangi bir kişiyi hata ile öldüren, ayette öngörülen cezayı hak edecektir.

14 Ebû Zehre, *Usûlül-fikh*, s. 170.

15 Sâidî, Ahmed b. Hamdi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed ve eseruhâ fi ihtilâfî'l-fukahâ*, Medine 1428, s. 116.

16 İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, Ravdatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fi usûlî'l-fikh, bs., ts., s. 136

17 Âmidî, *el-İhkâm*, III, 5. Ayrıca bkz. Leknevî, Abdül'ali Muhammed, *Fevâtihu'r-rahamût Şerhu Müsellemi's-sübût*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I, 379; Zeydân, Abdülkerim, *el-Veciz fi usûlî'l-fikh*, Müessesetü Kurtuba, 1976, s. 284.

18 Toplu olarak bkz. Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 99; Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 259; Koca, Ferhat, “Mutlak”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, [402-405] 402; Şahin, “Hüküm Çıkartma Metodları”, s. 276.

şartlarının bir arada bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. Buna göre, bu şartlardan biri bulunmadığında mutlak lafızdan söz edilemeyecektir.

Bu şartlar dikkate alındığında mutlak lafız “*cins ismin delâlet ettiği fertlerin belirsiz bir kısmına, lafzî bir kayıt ile kapsamı daraltılmadan delâlet eden lafız*” olarak tanımlanabilir.

Meselâ “*Onların mallarından sadaka al*”¹⁹ ayetinde geçen “*sadaka*” lafzı mutlak lafızdır. Zira cins isim olan bu lafızla, hangi kısım olduğu muşahhas olarak belirtilmeden malların *bir kısmından* zekât alınacağı öngörülmekte, aynı zamanda kapsamı daraltacak lafzî bir kayıt da taşımamaktadır. Bunu *kırk koyunu* olan zengine uygulayacak olursak, sürüsünün hepsini değil, sadece *bir koyunu* verecek, üstelik vereceği koyun belli olmadığı ve herhangi bir kayıt bulunmadığı için, dişi-erkek, genç-yaşlı vs. fark etmeden *istediğini* seçip verebilecektir.

Görüldüğü gibi mükellefin **seçim (tercih) yapabilme** imkânı mutlak lafzın belirleyici özelliklerinden biri olmaktadır.²⁰

Mutlakın mahiyetine bakıldığında *olumlu haberî cümlede*²¹ veya *emir cümlesinde* yer alan **nekra** lafızların mutlak olduğu görülür.²² İbnü'l-Hümâm bu durumu *kendisini umumî yapacak bir unsurun bulunmadığı bütün cümlelerde geçen nekra lafızların mutlak olacağı* şeklinde kurallaştırmıştır.²³

Ayrıca lafzen **marife** olan lafızlar²⁴ ile Şadrü'ş-şerî'a'nın (ö.747/1346) tespitine göre kayıtsız bir şekilde mahiyet (müsemma) kastedilen **sıfat** veya **cins isimler** de mutlak lafız olmaktadır.²⁵

Mutlakın hükmüne geçmeden önce uygulamada zaman zaman karıştırıldığı için, *mutlak* lafız ile *âm* lafız arasındaki farkı da ele almak uygun olacaktır.

19 et-Tevbe, 9/103.

20 Krş. Râzî, *el-Mahsûl*, III, 142, 144. Mutlak lafızda ya mükellefler arasında veya mükellefin görevi uygulama esnasında bir seçim söz konusudur. Meselâ “*şu sırayı sınıftan biri çıkarsın*” denildiğinde göreve muhatap olan kişilerin arasından herhangi biri gönüllü olarak veya seçilerek bu görevi yerine getirecek; “*köle azat et*” denildiğinde ise kişi sahip olduğu köleleri içinden herhangi birini seçerek, -sahip değilse- piyasada mevcut kölelerden dilediği birini seçip satın alarak onu azat etmekle görevini yerine getirecektir. (Krş. Nemle, *İthâf*, VI, 345-346)

21 Âmidî, *el-İhkâm*, III, 5. Zira “*Ben birini gördüm*” gibi geçmiş zaman cümlesinde geçen varlık, nekra bir lafızla belirtilmiş ise de yaşanmış bir gerçeği ifade ettiğinden mutlak/belirsiz olması düşünülemez. (A.e., a.y.) Ancak bu gibi cümlelerde mutlak olması için gelecek (istikbal) manası bulunmalıdır. Meselâ “*velisiz nikâh olmaz*” hadisinde yer alan “*veli*” lafzı gelecekle ilgili olduğundan mutlak lafızdır. (Nemle, *İthâf*, VI, 347. Detay için bkz. Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 129-135).

22 Âmidî, *el-İhkâm*, III, 5. Meselâ “*köle azat et*” cümlesinde emirden sonra gelen “*köle*” lafzı mutlak lafızdır. Aynı şekilde “*köle azat et(mek)*” gibi emir manasına kullanılan mastardan sonra gelen nekra da mutlak lafızdır. (A.e., a.y.). Ancak “*Ben birşey yemedim*” gibi olumsuz cümlede (nefi) yer alan nekra ise zorunlu olarak umum ifade eder. İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, I, 249.

23 İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, I, 351.

24 İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, I, 351. Yani belirlilik bildirmek (ahd) amacıyla değil, sadece lafzî olarak gelen marife lafızlar da mutlaklardır. Meselâ “*اشترى اللحم : et satın al*” cümlesinde yer alan marife “*et*” lafzı böyledir. Zira burada ne bütün etlerin alınması ne de belirli (muayyen/marife) bir etin alınması istenmeyip, herhangi bir etin alınması istenmektedir ve dolayısıyla lafız mutlakdır. Buna göre et alacak kişi istediği yerden istediği eti seçip alabilecektir. Nitekim Âmidî'nin yukarıda mutlakı olumlu cümledeki nekra lafız olarak tarif etmesi de bundandır.

25 Bkz. Sadru'ş-şerî'a, *et-Tavdîh alâ halli gâvâmidî't-Tenkîh*, (et-Telvîh'in metni olarak), Mektebetü Sabîh, Mısır, ts., I, 60.

B- Mutlak Lafız ile Âm Lafız Arasındaki Fark

Mutlak kavramıyla ilgili tartışma konularından biri, onun lafzın mânaya vaz'ı bakımından yapılan *âm* ve *hâs* ayırımı içindeki yeri meselesidir. Bazılarına göre mutlak lafız *âm* lafız kapsamında iken, cumhura göre ise mutlak lafız *hâs* lafızlardan biridir.²⁶

Cumhur mutlak ile âmmın farklı olduğunu şu delillerle ortaya koymaya çalışmıştır:²⁷

Âm lafız fertlerin *tamamına birden* delâlet etmekte (şümûlî), *mutlak* ise herbirine *ayrı ayrı* delâlet etmekte (bedelî)dir.²⁸

Aynı zamanda *âm* lafzın fertlerinin hepsine delâleti *kastî*, *mutlakın* delâleti ise *zımnî*dir.²⁹ Yani *âm* lafızda kasıtlı olarak bütün fertler lafzın kapsamına alınırken (şümûl), *mutlak* lafızda ise fertlerin hepsi aynı anda kastedilmeyip, lafız herbirine ayrı ayrı delâlet edebildiği için, dolaylı olarak (zımnî) fertler kapsama dâhil (şuyû) olmaktadır.

Bahrülulûm el-Leknevî'nin (ö.1225/1810) de vurguladığı gibi, mutlak lafzın sadece *sınırlı sayıda varlığa delâlet etme* özelliği haddizatında onun *hâs* lafızlardan olduğunu göstermeye yeterlidir.³⁰

Görebildiğimiz kadarıyla mutlak ve *âm* lafız bağlamında *şümûl* ve *şuyû* kavramlarının bu denli yakınlığı, kimi usûlcülerin bazı *âm* lafızları mutlak olarak nitelendirmelerine yol açmıştır.

Meselâ Mâide 5/3. ayette yenilmesi haram olanlar bağlamında sayılan “الدَّم : *kan*” lafzı mutlak lafza örnek gösterilmiş; bu yüzden bu lafız ile onun kapsamını daraltan “دَمًا مَسْفُوحًا : *akan kan*”³¹ lafzı arasındaki bağlantı mutlakın mukayyede hamli başlığında incelenmiştir.³² Oysa yukarıdaki mutlakı oluşturan şartlar dikkate alındığında bu lafzın söz konusu şartları taşımadığı, dolayısıyla Râzî'nin de kabul ettiği gibi³³ onun *âm* lafız olduğu görülecektir. Zira bu ayette *bütün kanları* yemek

26 Bkz. Cüveynî, Ebu'l-Meâlî Abdülmelik, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, (thk. Abdülazim Mahmûd ed-Dîb), el-Mansûra, Mısır 1418, I, 243, 293. Ayrıca bkz. Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, (thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001, s. 160; Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali, *el-Lüma' fî usûli'l-fikh*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, s. 43, 44.

27 Ayrıca mutlak ile *âm* lafız kendisiyle amelin vacip olması, tevîl kabul etmesi ve fertlerine şamil olması bakımından benzerlik gösterir. Bkz. Sâidî, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 138-139.

28 Teftâzânî, *et-Telvîh*, I, 123; Sâidî, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 140. Teftâzânî'ye göre *âm* lafzın bütün fertlere nispeti eşittir. *Age.*, I, 117.

29 Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî, *Menâfiu'd-dekâik Şerhu Mecâmi'i'l-hakâik mine'l-usûl*, Matbaa-i Âmiri, 1308, s. 65.

30 Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, I, 379.

31 En'am, 9/145

32 Bkz. Zeydân, *el-Vecîz*, s. 286; Ebû Zehre, *Usulü'l-fikh*, s. 171; Zuhaylî, *Usûli'l-fikh*, I, 210; Salih, *Tefsîru'n-nusûs*, II, 210; Atar, *Fıkah Usulü*, s. 176; Koca, “Mutlak”, *DİA.*, XXXI, 403; Şahin, “Hüküm Çıkartma Metodları”, s. 286. Ayrıca bkz. Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Atfîş), Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Kahire 1964, II, 222.

33 Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1420, V, 199.

haram kılınmaktadır.³⁴ Bu sebeple lafız âm lafız olmakta ve “akıcı kan” ayeti ile bir mutlakın takyidi değil, âm bir lafzın sıfat yoluyla tahsisi söz konusu olmaktadır.³⁵ Üstelik daha önce belirtilen mutlak lafızdaki seçim yapabilme özelliği dikkate alındığında, bütün kanların haram kılınması kanlar içinden seçim yapmaya imkân vermediğinden, ilgili lafzın âm olduğunu teyit etmektedir.³⁶

Ayrıca nikâhlanmaları haram sayılanlar bağlamında naslarda yer alan “*kayın-valide (ümmeḥât)*” ve “*üveykız (rabâib)*” örneklerinde³⁷ haramlık bütün bu kim-seleri kapsadığından âm lafız olmalarına³⁸ rağmen, kimi kaynakta mutlak lafızlar olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.³⁹

Diğer taraftan bu tür lafızlar bir hükmün sebebinde bulunduğu –aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere- umum ifade ettiği halde, çoğu usul literatüründe mutlak olarak kabul edilmiş ve benzer lafızlarda kayıt bulunması halinde mutlakın mukayyede hamli başlığı altında incelenmiştir.⁴⁰

Meselâ fıtır sadakasının sebeplerinden biri olan *kölelerin fitresi* meselesi mutlak-mukayyet başlığında ele alınmıştır.⁴¹ Bu hususta Hz. Peygamber’den iki farklı rivayet grubu gelmiş, bunlardan “(Fıtır sadakası olarak) küçük veya büyük, hür veya köle (velayetiniz altındaki) her kişi için yarım sa’ buğday veya bir sa’ hurma veya arpa veriniz” rivayetinde “köle” lafzı müslim ve gayrimüslim köleleri kapsayacak şekilde genel, “Müslüman olan (velayetiniz altındaki) her bir köle ve hür kişi namına (fıtır) veriniz”⁴² rivayetinde ise “Müslüman” kaydıyla kapsamı daraltılmış halde yer almıştır. Görüldüğü üzere her iki nasta da kişinin velayeti altındaki *her kişi namına* fıtır sadakası verilmesi hükmü yer almaktadır. Bunlar mükellefin nafakasıyla yükümlü bulunduğu ve üzerinde tam bir velâyet hakkına sahip olduğu *bütün kişilerdir*. Dolayısıyla burada mutlakın mukayyede hamli değil, âmın muhassasa (tahsislenmiş lafız) hamli söz konusudur.

34 Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdül’l-fuhûl ilâ tahkiki’l-hak min ilmi’l-usûl*, (thk. Ahmed Azv İnaye), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1999, II, 17; Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)*, İstanbul 1996, s. 55.

35 Nitekim usulcüler aynı ayette yer alan “ölü hayvan (meyte)” lafzını âm lafız olarak anlamış ve ilgili hadiste geçen “deniz ölüsü”nü de onu tahsis ettiği kabul etmiştir. Bkz. Zuhaylî, *Usûlül’l-fikh*, I, 259; Zekiyüddin Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 299.

36 Krş. Sülemî, İyaz b. Nâmi, *Usûlül’l-fikh ellezi lâ-yeseu’l-fakihu cehlühü*, Dâru’t-Tedmüriyye, Riyad, 2005, s. 369.

37 en-Nisa, 4/23.

38 Yasaklama (nehiy), bir lafzı umumileştirdiği (Koca, *Tahsis*, s. 60) gibi, marife lafızlara muzaf kılınan cemiler de umum ifade eder. Şahin, “Hüküm Çıkartma Metodları”, s. 308.

39 Örnek olarak bkz. Zuhaylî, *Usûlül’l-fikh*, I, 210; Sâidi, *el-Mutlak ve’l-Mukeyyed*, s. 163; Zekiyüddin Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 270-271; Şahin, “Hüküm Çıkartma Metodları”, s. 282.

40 Hanefiler bu gibi durumlarda her bir hükmün çok farklı sebepleri olabileceği fikrinden (Sadru’ş-şerî’a, *et-Tavdih*, I, 118) yola çıkarak, herbir sebeple ayrı ayrı amel etmeyi benimserken (İbn Emiri’l-Hâc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, I, 356), cumhur ise konuların (hüküm) aynı olmasından hareketle mutlakı (âm) mukeyyede (hâs) hamletme yoluna giderler. (Şevkânî, *İrşâdül’l-fuhûl*, II, 7).

41 Bkz. İbn Emiri’l-Hâc, *et-Takrîr ve’t-tahbîr*, I, 356; Ali el-Hafif, *Esbâbü’l-ihtilâf*, s. 130; Zuhaylî, *Usûlül’l-fikh*, I, 212; Atar, *Fıkıh Usulü*, s.177; Zekiyüddin Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 272-273. Ayrıca bkz. Aynî, Bedrüddin, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2000, III, 490-491.

42 Zeylâ’î, Cemâlüddin, *Nasbu’r-râye li-ehâdisi’l-Hidâye*, Müessesetü’l-Rayyân, Beyrut 1997, II, 406, 410.

Aynı şekilde zekat sebebi olan *sâime* (otlakta otlayan) hayvanlar da bazı usûl-cüler tarafından mutlak-mukayyet bağlamında ele alınmıştır. Onlara göre “*Kırk koyunda bir koyun zekat vardır*”⁴³ hadisindeki “*koyun*” lafzı mutlak olarak,⁴⁴ “*Sâime koyunlarda zekat vardır*” hadisindeki “*sâime koyun*” lafzı ise mukayyet olarak geldiğinden, burada mutlakın mukayyede hamli söz konusudur.⁴⁵ Halbuki birinci hadiste *sâime* olup olmadığına bakılmaksızın kişinin sahip olduğu *bütün koyunlar* için zekat görevi olduğu, ikincisinde ise sadece *sâime* vasfı taşıyan *bütün koyunlar* için zekât görevi olduğu belirtildiğinden lafızlar mutlak ve mukayyet konusuyla değil, âm ve hâs konusuyla ilgilidir.⁴⁶

Yine Zekiyyüddin Şa'bân tarafından, komşunun şüf'a (önalım) hakkı, sebep bağlamında mutlakın mukayyede hamli konusunda örnek olarak önerilmiştir. Özetle Şa'bân'ın değerlendirmesi şöyledir: “Taşınmazlardaki mülkiyet ortakları arasında söz konusu olan şüf'a hakkını düzenleyen hadislerden birinde Hz. Peygamber “*Evin komşusu evin şüf'asına daha layıktır*” buyurarak komşu lehine mutlak olarak şüf'a hakkına hükmetmiş, başka bir hadiste ise “*Şayet yolları bir ise, komşu komşusunun (sattığı gayrimenkulde) şüf'a hakkına daha layıktır. Komşusu gaip bile olsa bu hakkı (onun için) bekletir*”⁴⁷ buyurarak şüf'a hakkına sahip komşuları “*yolları bir olma*” şartıyla kayıt altına almıştır. Dolayısıyla ikinci rivayetdeki kayda göre, yolları farklı olan komşulardan birinin, gayrimenkulünü üçüncü şahsa satması halinde, diğerinin şüf'a hakkı bulunmamakta; birinci rivayete göre ise yolları ayrı da olsa, mutlak komşuluk bulunduğu için, o komşunun şüf'a hakkı oluşmaktadır. İşte Hanefîlerin görüşüne göre mutlak mukayyede hamledilmeyip mutlak komşuluk sebep kabul edilmiş, diğerlerine göre ise sadece yolu bir olan komşular için şüf'a hakkı tanınmıştır.”⁴⁸

Öncelikle belirtelim ki Hanefîlerin yol vb. şeylerde ortak olup olmadığına bakılmadan *her komşuya* şüf'a hakkı tanıdığı, bu gibi durumlarda cumhurdan bazılarının ise sadece yol vb. şeylerde ortak olan *komşulara* şüf'a hakkı tanıdığı doğrudur. Ancak bazı fakihler ilgili hadisleri sahih bulmadıklarından komşu için hiçbir şekilde şüf'a hakkı kabul etmemişlerdir.⁴⁹ Diğer taraftan rivayetler incelendiğinde, ikinci rivayete göre yolları bir olan *bütün komşuların*, birinci rivayete göre de komşuluk

43 Zeyla'i, *Nasbu'r-râye*, II, 355.

44 Yani “*koyun*” lafzı ağılda bakılan (malufe), otlakta bakılan (sâime) ve işgücünden faydalanan (âmile) her bir hayvana delalet etmekte olup, zekât hükmü bu türlerin her birine şamildir.

45 Bkz. Sadru's-şer'i'a, *et-Tavdih* I, 124; Zerkeşi, Bedrüddin, *el-Bahru'l-muhit fi usûli'l-fikh*, Dâru's-Safve, Kuveyt 1992, III, 418; Ali el-Hafif, *Esbâbü ihtilâfî'l-fukahâ*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1996, s. 130; Zuhaylî, *Usûlü'l-fikh*, I, 212.

46 Bkz. Ebu Ya'lâ, Muhammed b. El-Hüseyn, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, (thk. Ahmed b. Ali), Riyad 1990, II, 630. Bu örnekte mutlak lafız, sadece zekat olarak verilecek “*bir koyun*”dur. Zira yukarıda geçtiği üzere zekat mükellefi kırk koyun içinden dilediği birini seçip vermek suretiyle zekatı eda edecektir. Bu da *sımlı sayıda* bir varlığın hükme konu olması demektir.

47 Her iki rivayet için bk. Zeyla'i, *Nasbu'r-râye*, IV, 172.

48 Bkz. Zekiyyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 273 (D.not:398). Ayrıca bkz. Ali el-Hafif, *Esbâbü'l-ihtilâf*, s. 130.

49 Birlikte bkz. Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986, V, 4-5; Ali el-Hafif, *Esbâbü'l-ihtilâf*, s. 130.

vasfı bulunan *herkes* için şüf'a hakkının oluştuğu görülecektir. Bu da söz konusu örneğin, mutlakın mukayyede hamli değil, âm lafzın hâs lafza hamli konusuyla ilgili olduğunu gösterir.

Burada mutlakın hükmüne geçmeden önce belirtelim ki, çağdaş usülcülerden Abdülkerim Zeydan ve M. Ebû Zehre'nin mutlakın mukayyede hamli konusunda sebep faktörüne yer vermediklerine⁵⁰ bakılırsa, onların da bu tür lafızları mutlak ve mukayyet kapsamında görmedikleri söylenebilir.

C- Hükmü

Mutlakın hükmü şunlardır:

1- Mutlak lafız hâs lafızlardan olduğu için manasına delâleti *kat*'idir. Bu hüküm Hanefilere göredir.⁵¹ Cumhura göre ise mutlak lafzın delâleti *zannî*dir.⁵²

Bu hükmün sonucu olarak Hanefiler mutlak lafzı ancak *kat*'i bir delil ile kayıt altına alırken,⁵³ cumhur ise âhad haber veya kıyas gibi *zannî* bir delil ile de takyit etmektedir.⁵⁴

2- Bir nasta mutlak olarak yer alan bir lafız, kayıtlanmış olduğuna dair delil bulunmadıkça mutlak haline göre amel edilir.⁵⁵

Sadruş-şerî'a mutlakın, ıtlak üzere cereyan edeceğine Kur'an'dan "*Şayet açıklandığında sizi üzecek şeylere dair soru sormayın*"⁵⁶ ayetini; sahabenin muharremât ayetinde yer alan kayınavidelerin (ümme-hâtü'n-nisâ) haram olması için, üvey kızın annesi hakkında öngörülen zıfâfı şart koşmayıp⁵⁷ mutlak bırakmaları⁵⁸ şeklindeki icmâlarını;⁵⁹ ayrıca sahabeden İbn Abbas'ın "*Allah'ın müphem bıraktığını siz de müphem bırakın. Allah'ın beyan ettiklerine de tabi olun*" sözünü delil getirmiştir.⁶⁰

50 Zeydân, *el-Veciz*, s. 286-288; Ebû Zehre, *Usûl*, s. 171-174.

51 Debûsi, *Takvimü'l-edille*, s. 100; Güzelhisârî, *Menâfiu'd-dekâik*, s. 64. Zeydan da aynı görüşü paylaşmaktadır. Bkz. Zeydân, *el-Veciz*, s. 284-285.

52 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, III, 415; Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 155.

53 Bkz. Güzelhisârî, *Menâfiu'd-dekâik*, s. 65. Mutlakın takyidi âmın tahsisine benzediğinden Hanefilerdeki sahih kanaate göre istisnâ ve sıfat gibi muttasıl kayıtlarla kayıt altına alınabileceği gibi, akıl, kitap ve mütevatir sünnet ile de kayıt altına alınabilir. Ayrıca bu sayılanlar yoluyla ibtidaen kayıt altına alındıktan sonra, artık haber-i vahit ve kıyas yoluyla da kayıt altına alınabilir. (age., ay.).

54 Bkz. Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 7; Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 159.

55 Kâsânî, *Bedâi'*, V, 213. Mutlakla ilgili bu hüküm ayrıca Mecelle'de, "*Mutlak ıtlak üzere câri olur. Eğer nassan yahut delâleten takyid delili bulunmaz ise*" şeklinde ifade edilmiştir (md. 64). Mecelle'nin 1414, 1415, 1474, 1483, 1494, 1498. maddeleri de konuya dair çeşitli atıflar içermektedir.

56 Maide, 5/101. Zira İsrailoğullarının ineği örneğinde olduğu gibi, mutlak bir hükme bir takım kayıtlar koymak (takyit), zorlaştırmayı ve dolayısıyla hoşla gitmeyecek durumları doğuracaktır (Bkz. Bakara, 2/67-72).

57 Bkz. Nisâ, 4/23.

58 Hz. Ömer "Kayınavide Allah'ın Kitabı'nda mübhem (mutlak) bırakılmıştır, siz de onu mübhem bırakın" demiştir. (Bkz. Tefâtânî, *et-Telviḥ*, I, 120-121).

59 Yukarıda geçtiği üzere haramlık ifade eden lafızlar umum ifade ettiği için, bütün kayınavideler haramlık hükmünü taşımaktadır. Bu sebeple bu delil mutlak için uygunluk arz etmemektedir.

60 Sadruş-şerî'a, *et-Tavdîḥ*, I, 120. Tefâtânî sahibi kavlinin furûda delil olmadığı için usûl kuralı çıkarmada da delil olamayacağını ileri sürer. (Tefâtânî, *et-Telviḥ*, I, 120).

Yukarıdaki iki kural uyarınca mutlak lafız bir kayıt ve şarta tabi tutulmadan olduğu gibi anlaşılır ve ona göre tatbik edilir. Bu itibarla mutlak lafzın uygulanması esnasında, daraltıcı herhangi bir delil bulunmuyorsa, fakih/müçtehit kendiliğinden mutlakın kapsamını daraltma (takyit) yetkisine sahip değildir.⁶¹

Meselâ “*Kim hasta olur veya yolculuk halinde bulunursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza etsin*”⁶² ayetinde geçen “günler” kelimesi cins isim olup tutulmayan oruçlarla sınırlı sayıya delâlet ettiği, ayrıca “peş peşe” mi “ayrı ayrı” mı tutulacağı açıklanmadığı için mutlak lafızdır. Üstelik ilgili lafzın kayıtlanmışlığına dair herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Şu halde lafzın mutlak haline göre amel etmek gerekir. Haddizatında İbn Ömer’in nakline göre Hz. Peygamber’in *mükellefin ramazan kazasını isterse ayrı ayrı isterse peş peşe tutabileceğini* beyan ettiğine⁶³ bakılırsa, sünnet lafzın mutlaklığını teyit yönünde varit olmuştur.⁶⁴ İbn Abbas da “Allah’ın mübhem (mutlak) bıraktığını siz de mübhem bırakın” demiştir.⁶⁵ Buna göre ramazan ayında mazereti sebebiyle oruç tutamamış olan kimse, tutamadığı günler sayısınca kaza edeceği oruçları ister “peş peşe” tutsun, isterse “ayrı ayrı” zamanlarda tutsun görevini yerine getirmiş olacaktır. İşte müçtehit mutlak hükme göre hareket edecek bunun dışına çıkmayacaktır. Nitekim bu konuda dört mezhebin dâhil olduğu cumhur da kaza orucunun *peş peşe* veya *ayrı ayrı* tutulabileceğini kabul etmiştir.⁶⁶ Ne var ki ibadetlerde kazanın edâ şeklinde yerine getirilmesi görüşünü benimseyenler ile Dâvûd ez-Zâhirî (ö.270/884) gibi kazanın geçiktirilmeden hemen yerine getirilmesi gerektiği (fevrî) kanaatinde olanlar, tutulamayan oruçların ramazan bayramından hemen sonra *ara vermeden* tutulması gerektiğine hükmetmiştir.⁶⁷ Ancak bunların lafzın mutlaklığından ziyade, ibadetler konusunda sahip oldukları temel görüşe uygun hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Yine Hz. Peygamber’in “*velisiz nikâh yoktur*”⁶⁸ hadisinde geçen “veli” lafzı herhangi bir daraltıcı kayıt almadan ve herhangi bir veliyi şahsen belirlemeden varit olmuştur.⁶⁹ Üstelik ilgili lafzın kayıtlanmışlığına dair herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu hadise göre gerekli sıfatı taşıyabilecek velilerden herhangi birinin bulunması nikahın geçerli (sahih) olması için yeterlidir. Buna göre erkek

61 Salih, *Tefsîru’n-nusûs*, II, 192; Sâidî, *el-Mutlak ve’l-mukeyyed*, s. 153.

62 el-Bakara, 2/185.

63 Dârekutnî, Ali b. Amr, *es-Sünen*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1966, II, 193.

64 Salih, *Tefsîru’n-nusûs*, II, 195.

65 Serahsî, *el-Mebûsât*, III, 75.

66 Bkz. Mâverdi, Ebu’l-Hasen, *el-Hâvi’l-kebir*, (thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcud), Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1999, III, 454; İbn Kudâme, *el-Muğni*, Mektebetü’l-Kâhire 1968, III, 158; İbn Rüşd, Ebu’l-Velid el-Hafid, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*, Dâru’l-Hadis, Kahire 2004, II, 61; Kâsânî, *Bedâi’*, II, 104. Ancak sahabeden Amr b. el-Âs’a tutulamayan ramazan orucun kazası sorulduğunda o “*Ramazan kazasını ayır, zira Allah diğer günlerde sayısınca (tutun) buyurmuştur*” cevabını vermiştir. (Bkz. Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 194). İbn Rüşd bazı âlimlerin edasına kıyasla orucun kazasının da peş peşe olması gerektiğini, bazılarının bunu vacip görmediğini, bazılarının ise muhayyer bıraktığını belirtir. (İbn Rüşd, *age.*, *ay.*).

67 Mâverdi, *el-Hâvi’l-kebir*, III, 454.

68 Zeyla’î, *Nasbu’r-râye*, III, 183.

69 Salih, *Tefsîru’n-nusûs*, II, 188.

akrabadan baba, dede, amca, erkek kardeşten herhangi biri vasıtasıyla velayet gerçekleştirilmiş olacaktır.⁷⁰

Mecelle’de yer alan bir örneğe göre, niçin kiraladığını bildirmeden bir evi kiralayan bir kiracı, (akti mutlak olarak kurduğu için) o evde kendisi oturabileceği gibi, bir başkasını da oturtabilir.⁷¹

3- Bir nasta mutlak olarak gelen bir lafzın kayıt altına alındığına dair delil bulunduğunda,⁷² lafız mukayyet hale geldiğinden, artık bu kayıt dikkate alınır.⁷³

Meselâ İsrailoğulları arasında cereyan eden bir katl olayıyla ilgili olarak Yüce Allah “*Şüphesiz Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor*”⁷⁴ buyurmuştur. Bu emirde “sığır” lafzı mutlak olduğu için, onlar sığır denebilecek herhangi bir hayvanı kesmiş olsalar, görevlerini yerine getirmiş olacaklardı. Ne var ki onlar tekrar tekrar bu lafzın kayıt altına alınmasını talep etmişler, nihayetinde Allah Teala “*yaşlı ve genç olmayan*”, “*sapsarı*”, “*çifte koşulmayan*” gibi bir takım niteliklerle bu sığırı kayıtlamıştır. Lafız mukayyed hale geldiği için, onlar bu özellikleri taşıyan sığırı bularak görevi yerine getirmek durumunda kalmışlardır.⁷⁵

Yine vasiyetle ilgili “*(Bütün bu paylar, ölenin) yapmış bulunacağı vasiyetten ve borc(un ifasın)dan sonradır*”⁷⁶ ayetinde geçen “vasiyet” kelimesi, belirli bir miktarla kayıtlanmayıp mutlak olarak gelmiştir. Buna göre kişi malının dilediği miktarını veya tümünü vasiyet edebilecektir. Fakat bu ayet dışında araştırma yapıldığında, Hz. Peygamber’in malının tamamını vasiyet etmek isteyen Sa’d b. Ebî Vakkas’ı bundan menederek vasiyeti malın “*üçte biri*” ile sınırlandırdığı görülmektedir.⁷⁷ Artık ayetteki mutlak lafız, bu delile göre anlaşılır ve âyetteki vasiyetten maksadın üçte birle sınırlı olduğu sonucuna varılır.⁷⁸ Nitekim dört mezhebin dâhil olduğu fukaha ittifakla vârisi olan⁷⁹ kişinin malının üçte birinden fazlasını vasiyetinin caiz olmadığını benimsemiştir.⁸⁰

4- Mutlak lafız ifade ettiği varlığın kemâline delâlet eder. Bu hüküm de Hanefîlere göredir.⁸¹

70 Detay için bkz. Apaydın, H. Yunus, “Velâyet”, *DİA.*, İstanbul 2013, XLIII, (15-19) 17.

71 Mecelle, md. 528.

72 Bu deliller Kur’an, sünnet ve icmâ olabilir. Sâidi, *el-Mutlak ve’l-mukeyyed*, s. 152-153.

73 Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmî’l-Kur’ân*, (thk. M. Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru’t-Türâs, Kahire 1984, II, 15; Zuhaylî, *Usûlü’l-fıkıh*, I, 209. Mutlakın takyidi aşağıda geleceği üzere lafzî vasıf(lar) yoluyla cinsindeki yaygınlığının daraltılmasıdır. Zira bu kayıt cins ismin ifade ettiği kapsamın daralmasına yol açar. Aşkar, Süleyman, *el-Vâdih fî usûli’l-fıkıh li’l-mübtedîin*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 2002, s. 213.

74 el-Bakara, 2/67.

75 Bk. el-Bakara, 2/68-72.

76 en-Nisa, 4/11

77 Müslim, “Vasiyye”, 5, 7, 8.

78 Zeydân, *el-Veciz*, s. 285; Zuhaylî, *Usûlü’l-fıkıh*, I, 209.

79 Burada “varisi olmak bir kayıt” ise de burada konu edilen mutlak hüküm vasiyetin oransal yönüdür.

80 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, IV, 120.

81 Sadru’ş-şerî’a, *et-Tavdih*, I, 124.; Güzelhisârî, *Menâfiu’l-dekâik*, s. 64.

Meselâ Hanefîler bazı kefâretlerde mutlak olarak azat edilmesi emredilen “köle”nin kör, sakat, eli veya ayağı kesik...vb eksiklikleri olmamasını şart koşmuşlardır.⁸² Ancak bu, kölenin bedeninde hiçbir kusurun bulunmaması değil, organlarından yararlanmayı engelleyecek derecede kusurun bulunmaması demektir. Buna göre iki gözü kör, iki eli veya iki ayağı ya da aynı taraftan bir eli ve ayağı kesik köle kefâret için yeterli olmazken, tek gözü kör, bir eli veya bir ayağı kesik ya da çaprazlama bir eli ve ayağı kesik köle yeterli olur. Bunun yanında Hanefîler köleyi azad edenin mülkünde, kölenin tamamının olmasını da şart koşmuşlardır.⁸³

İlginçtir ki Mâlikîler de kefâret için azat edilecek kölenin, fiilen çalışmasını engelleyecek kusurlardan salim olmasını şart koşmuşlardır.⁸⁴ Ancak onların mutlakın kemâle delâleti fikrinden değil, azad edilerek bağımsız kalacak kölenin kendi ayakları üzerinde durabilmesi gerektiği (maslahat) anlayışından hareket ettiği görülmektedir. Mâlikîlerin bu konudaki maslahat anlayışları, son tahlilde, organlardan yararlanma şartını ileri süren Hanefîlerin görüşleriyle örtüşmektedir.

Yine Hanefîler, Hz. Peygamber’in “Bir yiyecek satın alan onu kabzetmeden satmasın”⁸⁵ mutlak hadisini kemâle hamlederek, satışın cevazı için *malın tamamının* kabzolanmasını şart koşmuşlardır.⁸⁶

Ne var ki, mutlak lafzın kemâline dâir hükmün uygulamasında Ebû Hanîfe’nin (ö.150/767) *lafzın delâletini* esas aldığı, İmameyn’in ise aşağıda geleceği üzere *örf vb. delâlet yollarını* dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Ebû Hanîfe kefâret konusunda kölenin sağlam olmasını şart koşmasına rağmen, mutlak sahih bir vekâlet ile “cariye” satın almakla görevlendirilmiş bir vekilin kör veya elleri ya da ayakları kesilmiş bir cariyeye alması halinde, bu alış-verişin sahih olduğunu ve cariyenin müvekkilin mülkiyetine geçtiğini savunur. Kâsânî Ebû Hanîfe’nin bu iki olay arasındaki duruş/görüş farkı ile İmameyn’in yaklaşımını şöyle izah eder:

“Ebû Hanîfe’ye göre mutlak olarak kullanılan “cariye” lafzı, sağlam olana delâlet ettiği gibi, kusurlu olana da delâlet etmektedir. Bu sebeple ona göre elde açık bir delil (sözlü bir kayıt) olmadan mutlakın kayıt altına alınması caiz değildir. Kefâret olarak köle azadına gelince, naslarda “rakabe” şeklinde geçmektedir ki, bu lafız [cüz’ü zikredip küllü kastetme türünden mecazı mürseldir. Dolayısıyla] bütün cüzlerden mürekkep bir varlığa delâlet etmektedir. Bu sebeple Ebû Hanîfe’ye göre herhangi bir organ noksanlığı mutlak “rakabe” ismine hâlel getirecektir.” (Kefaretlerde kölenin kemâl vasfa sahip olmasını şart koşan) İmameyn’e gelince, onlar cariyeye konusunda usullerine uygun olarak örfün delâletinden hareket etmiştir. Onlara göre örfen cariyeye hizmet amacıyla alındığı için, çaprazlama bir eli ve ayağı kesik ya da şaşı bir

82 Sadruş-şerî’a, *et-Tavdîh*, I, 124.

83 Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 108-109. Esasen bir bakıma tam bir köle olmayan mükâtepe köle de kefarete olarak azad edilebilirse de bu istisnâ kabul edilmiştir. (age., ay.).

84 Haraşî, *Şerhu Muhtasar Halil*, IV, 112.

85 Malik, *Muvatta’*, (Şeybânî rivayeti) (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts., s. 270.

86 Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 245.

cariyenin [iş yapmasına engel bir durumu olmadığından] satın alımı geçerlidir. Ancak kör veya elleri ya da ayakları kesik bir cariyenin kusur(lar)ı iş yapmasına engel olacağından, satın alımı vekâletteki yetki sınırını aşmak olur. Bu sebeple alınan cariye vekilin mülkiyetinde kalır.”⁸⁷

İmameyn'e benzer bir yaklaşımla Debûsî (ö.430/1039) mutlak lafzın –aykırı bir delil bulunmadıkça- *mutât olana* delâlet ettiğini ileri sürer.⁸⁸ Bu bakış açısıyla o, şer'i'atın akli noksan olana malını teslim etmediği hükmünden⁸⁹ hareket ederek, mutlak “âkıl kişi” dendiğinde hakikaten (âdeten) ve şer'an âkıl-bâliğ kişinin anlaşılacağını belirtir.⁹⁰

Hanefîlerin genel yaklaşımını ortaya koyan Mustafa Hulûsî Güzelhisârî (ö.1253/1837) ise mutlak lafzın kemâle delâletinin karînelere bağlı olduğunu tasrih etmektedir.⁹¹

Diğer taraftan Râzî, Hanefîlerin mutlakın kıyas yoluyla takyidini nesih saymalarından yola çıkarak, mutlakın kemâle hamledilmesinin ilave kayıtlar doğuracağını, bunun da aslında nesih demek olacağını belirterek onları eleştirirse⁹² de Hanefîlerin izahlarından onların bunu kıyas yoluyla değil, *nassın delâleti* yoluyla yaptıkları görülmektedir.⁹³

II- MUKAYYET

A- Tanımı ve Mahiyeti

Mukayyet tanımları, genellikle mutlak lafza bağlı olarak yapılmıştır. Buna göre meselâ Râzî mukayyedi “*zaid bir kayıt ile hakikate delâlet eden lafız*”⁹⁴ şeklinde tanımlarken, Teftâzânî (ö.792/1390) “*herhangi bir yolla yaygınlığı kalkmış lafız*” olarak tanımlamıştır.⁹⁵

Mukayyedi kısaca “*kapsamı daraltılmış mutlak lafız*” şeklinde tarif edenler de olmuştur.⁹⁶

Günümüzde yapılan bazı tanımlara göre mukayyet “*gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız*”⁹⁷ veya daha detaylı bir tanımla “*cinsinin içine giren bir ferde veya fertlere tayinsiz ve şümul-süz olarak delâlet etmekle birlikte vasıf, hâl, şart ve gâye gibi bir kayıtla daraltılmış lafızdır*.”⁹⁸

87 Kâsânî, *Bedâyi'*, VI, 29-30.

88 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 115.

89 Yetimin malının teslim şartı için bkz. en-Nisâ, 4/6.

90 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 185.

91 Bkz. Güzelhisârî, *Menâfi'ü'd-dekâik*, s. 64

92 Bkz. Râzî, *el-Mahsûl*, III, 146.

93 Nassın delaletinin kıyas olup olmadığı hk. bkz. Şahin, “*Hüküm Çıkartma Metodları*”, s. 385.

94 Râzî, *el-Mahsûl*, III, 143. Edib Salih mukayyedi şuyûnunu azaltan bir kayıtlı varlığı (mahiyet) gösteren lafız olarak tanımlar. Salih, *Tefsîrû'n-nusûs*, II, 189.

95 Teftâzânî, *et-Telviḥ*, I, 118.

96 Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 124.

97 Zeydân, *el-Vecîz*, s. 284; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 269; Koca, “*Mutlak*”, *DİA.*, XXXI, 402.

98 Şahin, “*Hüküm Çıkartma Metodları*”, s. 280. Yakın bir tanım için bkz. Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkḥ*, s. 170.

Tanımlar incelendiğinde bir lafzın mukayyet olabilmesi için;

- 1) *cins isim olması*,
 - 2) *varlıkların sadece bazısının kastedilmiş olması* (şümulsüzlük),
 - 3) *kastedilen varlığın belli olmaması* (adem-i ta'yîn),
 - 4) *hükmün cins ismin her birine uygulanabilir olması* (şuyû) ve
 - 5) *lafzın kapsamının lafzî bir kayıt ile daraltılmış olması* (kayıtlanma)
- şartlarının bir arada bulunması gerektiği anlaşılmaktadır.

Meselâ “Yanlışlıkla bir mü’mini öldüren kimsenin mü’min bir köle azad etmesi... gerekir”⁹⁹ ayetinde yer alan “köle” lafzı, cins isim olup, ayette kişinin sahip olduğu kölelerden herhangi birinin azat edilmesi istendiği, fakat köle “iman” özelliği ile daraltıldığı için, mukayyet bir lafızdır.

Mahiyeti bakımından ele alındığında *olumlu haberî cümle* ile *emir cümlelerinde* lafzî bir kayıt ile yer alan **nekra** isimlerin mukayyet lafız olduğu görülmektedir.¹⁰⁰ Burada sözü edilen lafzî kayıtlar *sıfat*, *hal*, *şart*, *gaye* vb. mutlak lafza bitişik (muttasıl) unsurlardır. Buna göre abdestle ilgili emirler arasında yer alan “dirseklere kadar kolları yıkayın”¹⁰¹ ayetinde kolların dirseklerle sınırlandırılması *gâye* ile kayıtlanmaya,¹⁰² nikâhla ilgili “velisiz ve iki adil şahitsiz nikâh olmaz”¹⁰³ hadisinde yer alan şahitlerin adalet vasfı ile kayıtlanması *sıfat* ile kayıtlanmaya örnektir.

B- Hükmü

Mukayyedin hükmü şunlardır:

1- Mukayyet lafız, hâs lafızlardan olduğu için –mutlakta olduğu gibi- manasına delâleti kat’idir.¹⁰⁴

Meselâ teyemmüm ayetinde geçen “temiz bir yeryüzü”¹⁰⁵ lafzı mukayyet olduğundan “temiz” olmak kaydıyla toprak cinsinden herhangi bir şeyle teyemmüm edilebilir.¹⁰⁶

⁹⁹ en-Nisa, 4/92

¹⁰⁰ Salih, *Tefsîru’n-nusûs*, II, 190.

¹⁰¹ el-Maide, 5/6.

¹⁰² Kolların yıkamaya dahil olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Detay için bkz. Şahin, *Kur’an’daki Müşkil İfade-ler ve Çözüm Yolları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996, s.84-89.

¹⁰³ Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 225.

¹⁰⁴ Atar, *Usûl*, s. 175. Hatta mutlak lafza göre mukayyet lafız, zahir ve nas lafza göre müfesser gibidir. Zira aldığı kayıt lafzın daha net olarak anlaşılmasını sağlamaktadır.

¹⁰⁵ en-Nisa 4/43; el-Maide, 5/6.

¹⁰⁶ Bu konuda mezhepler arasında ittifak vardır. (İbn Rüşt, *Bidâyetü’l-müctehid*, I, 77) Hanefîlerin “yer yüzü” kaydını dikkate alarak toprak olmayan şeyleri de kapsama aldıkları hk. bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 104; Boynukalın, *İmam Muhammed*, s. 219.

2- Bir nasta mukayyet olarak yer alan bir lafız, mevcut kaydın kaldırıldığına dair delil bulunmadıkça, kayıtlı haline göre amel edilir.¹⁰⁷ Daha açık bir ifadeyle mukayyedini taşıdığı kayıt ve şart ne ise ona göre amel edilmesi gerekir.

Meselâ “... Buna imkân bulamayan kimsenin, hanımıyla temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutması gerekir”¹⁰⁸ ayetinde zihâr¹⁰⁹ kefaretiyle ilgili olarak iki ay oruç tutma mükellefiyeti getirilmiştir. Ancak oruç kefareti aynı ayette “aralıksız/peş peşe olması” ve “hanımıyla temastan önce olması” kayıtlarını taşımaktadır. Diğer taraftan bu kayıtları ortadan kaldıran bir delil de bulunmamaktadır. Dolayısıyla mevcut kayıtlara göre hareket etmek gerekir.¹¹⁰ Buna göre, zihâr kefaretinde parça parça oruç tutulması kefâret borcunu düşürmediği gibi, kefâretten önce cinsel ilişkide bulunulması halinde günaha girilmiş olmakla birlikte, yine kefâret borcu düşmez. Bu kimse kefâret borcunu kaza ederek yerine getirir.¹¹¹

3- Bir lafzın takyidi açıkça (sarâhaten) olabileceği gibi, delâlet yoluyla da olabilir.¹¹²

Mecelle’de yer alan bir örneğe göre bir kimse, bir başkasını belirli bir mevsim için lazım olan bir şeyi almaya vekil tayin etse, bunu açıkça söylemese bile vekâlet o mevsim (zaman) ile kayıtlanmış olur. Eğer mevsim geçtikten sonra vekil o şeyi alırsa, bu durumda müvekkili namına almış olmaz.¹¹³ Aldığı mal kendisinin olur.

Delâlet; yerine göre zaman, söz sahibinin hali, örf ve âdet gibi faktörler olabilir.¹¹⁴

Delâletin açılımında Ebû Hanîfe ile İmâmeyn farklı düşünmektedir. İmameyn’e göre mutlak lafız konusunda örf ve âdetin delâleti yeterlidir. Bu sebeple onlara göre meselâ mutlak bey örfte yaygın (müteâref) olana delâlet eder. Ebû Hanîfe’ye göre ise mutlak lafız fiilen müteâref olana değil, zıkr veya tesmiye bakımından müteâref olana delâlet eder. Bu sebeple ona göre örfte akte aykırı bir durum olsa bile mutlak lafız ancak lafzî delil (beyân) ile kayıt altına alınabilir.¹¹⁵

Bazı içtihatlarından hareketle Kâsânî, İmam Şafî’nin de “mutlak lafzın örfte yaygın (müteâref) olana delâlet ettiği” görüşünde olduğunu ileri sürer.¹¹⁶

107 Sadruş-şerî’a, *et-Tavdih*, I, 117; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 15.

108 el-Mücadele, 58/4.

109 “Zihâr” kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının bir cüz’ünü, evlenmesi dinen haram yakını bir kadına benzetmesidir.

110 Serahsî, *el-Mebsût*, III, 75.

111 Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmîl-Kur’ân*, XVII, 284. Bu konuda mezhepler arasında ittifak vardır. (İbn Rüsd, *Bidâyetü’l-müctehid*, III, 131). Ancak Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e (Tarafeyn) göre iki ay peş peşe oruç tutma fiileri tamamlanmadan önce eşiyle temas etme halinde kefarete baştan başlamak gerekmele (Topluca bkz. Şeybânî, *el-Asl*, II, 219; Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 111; Boynukalın, *İmam Muhammed*, s. 218) birlikte Ebû Yusuf’a göre kefarette “peş peşe” olmak esastır. Bu sebeple oruç kefaretinde unutarak eşiyle temas etse veya geceleri bilerek veya unutarak temas etse, oruç tutmanın devamlılığına halel gelmediği için, kefarete baştan başlamak gerekmez. (Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 111).

112 Debûsî, *Takvimü’l-edille*, s.164; Karaman, *Usûl*, s. 100

113 Mecelle, md. 1484

114 Kâsânî, *Bedâyi’*, VI, 215; Karaman, *Usûl*, s. 100

115 Kâsânî, *Bedâyi’*, VI, 27. Kefaretlerdeki mutlak fakir doyurma (it’âm) da mütearef olana göre kabul edilmiştir. (*age.*, V, 103).

116 Detay için bkz. Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 173.

4- Mukayyet lafız taşıdığı kayıt yönünden mukayyet olsa bile, diğer bakımlardan mutlak olma özelliğini koruyabilir.¹¹⁷ Başka bir deyişle mukayyet lafızların hepsi aynı derecede olmayıp, taşıdıkları kayıt sayısına göre kapsamı geniş veya dar olabilir.¹¹⁸ Kısaca mutlak ve mukayyet olma *nisbî* ve *izafî*dir.¹¹⁹

Meselâ “*mü'min köle*” lafzı “*iman*” bakımından mukayyet ise de “*cinsiyet*” bakımından mutlaklığını korumaktadır.¹²⁰

Burada yine Yahudiler'e boğazlanması emredilen *ineği* örnek vermek uygun olacaktır. Bu görevde inek önce mutlak olarak emredilmiş, sonra da kayıtlar eklenmiştir. İşte kayıtlar eklendikçe lafzın kapsamı daralmış ve sonunda inek muayyen hale gelmiştir. Kayıt eklenmeden herhangi bir inek seçilerek görev yapılabilecek iken, kayıt eklendikten sonra o kayıtları taşıyan inek ile ancak görev yerine getirilebilmiştir.¹²¹

5- Taşıdığı kaydın bağlayıcı olmadığına veya kaldırıldığına dair delil bulunan bir lafız, mukayyet olmayıp, mutlak lafızlar için geçerli olan hükme tabi olur.¹²²

Meselâ “*yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, eğer kafirlerin sizi tuzağa düşürmesinden korkarsanız, namazları kısaltarak kılmanızda bir sakınca yoktur*”¹²³ ayetinde namazın kısaltılarak kılınmasının (kasr) cevazı “*sefer hali*” ve “*korku*” olmak üzere iki kayda (şart) bağlanmıştır. Bunlardan “*sefer hali*”nin, Hz. Peygamber'in hac, umre veya savaş vb. sebeple yaptığı bütün yolculuklarında namazları kısaltarak kıldığına dair mütevâtir haberler sebebiyle bağlayıcı olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethedip korku hali geçtikten¹²⁴ sonra da namazları kısa kılmaya devam etmesinden,¹²⁵ “*korku*” şartının *bağlayıcı bir şart olarak değil, çoğunlukla uygulamada karşılaşılan duruma (vâkıa)* göre zikredilen bir kayıt olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda korku kaydı bağlayıcı olmayacağından, korkunun bulunmadığı normal yolculuklarda da namazı kasrederek kılmak meşrû olacaktır. Nitekim ümmet korku bulunsun veya bulunmasın yolculuk sebebiyle namazın kasrının meşruiyetinde icmâ etmiştir.¹²⁶

117 Kâsânî, *Bedâ'iyi'*, VI, 99; Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, VI, 349-350.

118 Salih, *Tefsîru'n-nusûs*, II, 191

119 Karaman, *Usul*, s. 99; Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 115.

120 Aşkar, *el-Vâdih fi usûli'l-fikh*, s. 213.

121 İlgili ayet için bkz. el-Bakara, 2/67-72.

122 Zuhaylî, *Usûlü'l-fikh*, I, 209.

123 en-Nisa, 4/101.

124 Bkz. el-Feth, 48/27.

125 Müslim, “*Salâtü'l-Müsafirîn*”, I.

126 Detay için bkz. İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 188, 190; Şahin, *Seferilik*, s.204, 209 vd.

III- MUTLAKIN MUKAYYEDE HAMLİ¹²⁷

Sözlükte *taşımak* manasına gelen *haml*, terim olarak *bir lafzın anlamını veya kullanımını başka bir lafza taşımak ve o lafzı bu taşınan yeni duruma göre anlamak ve yor(umla)mak* demektir.¹²⁸ Buna göre mutlakın mukayyede hamli *mutlak lafzın -aynı kaydı taşıyormuş gibi- mukayyet lafızla aynı manada kabul edilmesi* demektir.¹²⁹ Daha açık bir deyişle buradaki haml mutlak ile mukayyedin bir hükmü açıklama hususunda birleşmeleri durumunu ifade eder. Böylece mutlakın kapsamı mukayyedin kaydına uygun olarak daraltılmış olur.¹³⁰

Araştırma konumuz bakımından Kur'an ve sünnet nasları incelendiğinde zaman zaman aynı lafızların bir yerde mutlak, başka bir yerde mukayyed olduğunu görmek mümkündür.¹³¹ Bu durumda her bir lafız taşıdığı anlama ayrı ayrı mı delâlet edecek, yoksa mutlak lafız mukayyede hamledilerek onun gibi mi yorumlanacaktır? Öncelikle belirtelim ki bu hususu tartışan fakihler, ilke olarak mutlak lafzın mukayyede hamledilmesinin mümkün (meşrû) olduğunda görüş birliğine varmışlardır.¹³² Bununla birlikte cumhur mutlak lafzı *zâhir* lafız, takyit işlemini de *beyân* olarak gördüğünden âhad haber veya kıyas gibi deliller yoluyla mütevâtir nasların takyid edilebileceğini savunmuş,¹³³ Hanefiler mutlakı *kat'i* ve yapılan işlemi *nassa ziyade getirmek*, yani *nesih* olarak gördüklerinden, kıyas vb. zayıf delillerle mutlakın kayıtlanamayacağını ileri sürmüştür.¹³⁴

İbnü'l-Hümâm ve Şevkânî (ö.1250/1834) ise, hükmü beyân etmenin iptal etmekten daha kolay ve tercihe lâyık olduğu gerekçesiyle, takyidin nesih değil beyân olduğu yönündeki görüşü daha isabetli bulmuşlardır.¹³⁵

Konuları ortak olan mutlakın mukayyede hamli hususunda hükmün ve hükmün dayandırıldığı sebebin aynı veya farklı olmasına göre dört adet ihtimal ortaya çıkmaktadır.¹³⁶ Bu ihtimaller üzerinde fakihlerin ittifak ve ihtilaf ettiği yönler vardır. Bu ihtimalleri ve görüşleri sırayla görelim:

127 Bazı usullerde "mutlakın mukayyetle takyidi" ifadesi yer alır. Bkz. Basrî, *el-Mu'temed*, I, 313.

128 Salih, *Tefsîru'n-nusûs*, II, 200-201; Zuhaylî, *Usûlü'l-fikh*, I, 210; Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 169 vd.

129 Süleymî, *Usûlü'l-fikh* s. 368

130 Salih, *Tefsîru'n-nusûs*, II, 201.

131 Bazı araştırmacılar bunu Arapların ifade usullerine (âdet) dayandırarak; onların bir konuda detaylı açıklama yaptıklarında aynı konuyu tekrar dile getirirken malum olduğu için artık o kayda yer vermediklerini, fakat mutlak kullandıkları lafzı mukayyet haliyle kastettiklerini açıklarlar. (Aşkar, *el-Vâdih*, s. 214). Malumdur ki, bu üslup sadece Araplara özel olmayıp insanların genel olarak kısa konuşma eğiliminden kaynaklanmaktadır.

132 Salih, *Tefsîru'n-nusûs*, II, 201; Zuhaylî, *Usûlü'l-fikh*, I, 210.

133 Birlikte bkz. Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed, *Miftâhu'l-usûl fi binâi'l-furû' ale'l-usûl*, (thk. Ahmed İzzüddîn), Dârü's-Saâde, 1996, s. 78; Râzî, *el-Mahsûl*, III, 113, 145, 147; Âmidî, *el-İhkâm*, III, 10.

134 Birlikte bkz. Debûsî, *Takvimü'l-edille*, s. 227; Sadruş-şerî'a, *et-Tavdih*, I, 124. Hanefiler'in takyid hakkındaki bu yaklaşımları, namazda Fâtihâ'nın rûkûn sayılması gibi haber-i vâhidle sabit olan bazı hükümleri reddetmelerine sebep olmuştur. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 19.

135 Bkz. İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, I, 354; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 7.

136 Hükmün sebebinde bulunan kaydın âm ve tahsis konusuyla ilgili olduğu daha önce ifade edilmişti.

A- Hükümlerin ve Sebeplerin Aynı Olması

Her iki nasta hüküm ve hükmün sebebi aynı ise *ittifakla* mutlak mukayyede hamledilir. Çünkü bu gibi yerlerde mutlak mukayyede hamledilmediği takdirde, mevcut kayıt ile amel edilemeyeceğinden ilgili kayıt, delil olmadan neshedilmiş olur ki bu caiz değildir.¹³⁷ Buradaki hamli gerekçelendiren İbn Emîrî'l-Hâcc'a göre aynı sebep aynı anda iki zıt sonuç doğurmazken,¹³⁸ Âmidî'ye göre hamledilmeme halinde mukayyet ile amel eden mutlak ile de amel etmiş olur, fakat mutlak ile amel eden mukayyedin hakkını vermemiş olur. Bu sebeple ikisinin birleştirilmesi evlâ, hatta vaciptir.¹³⁹ Bize göre de hüküm ve sebebin aynı olması halinde, burada *tam birleşme* söz konusu olduğundan, mutlak ile mukayyet arasında anlam farklılığı düşünülemeyeceği için hamletmek lazımdır.

Meselâ ramazan orucunu bozan bir bedevînin kefâreti sadedinde bazı rivayetlerde “*peş peşe iki ay oruç tutma*” görevi, kiminde ise mutlak olarak “*iki ay oruç tutma*” görevi verildiği nakledilmektedir.¹⁴⁰ Burada sebep (olay) ve hüküm aynı olduğundan mezhepler *ittifakla* “*peş peşe tutma*” hükmünü kabul etmiştir.¹⁴¹ Nitekim Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette oruç bozma kefâretinin zihâr kefâreti tarzında olduğunun nakledilmesi¹⁴² ilgili kaydın geçerli olduğunu teyit etmektedir.¹⁴³

Yine kurbanla ilgili olarak Hz. Peygamber'den gelen “*Şüphesiz her yıl her ev halkı üzerine kurban gerekir*”¹⁴⁴ şeklindeki bir rivayette “*kurban*” lafzı sağlıklı sağlıklı bütünü kapsayacak şekilde *mutlak* olarak gelmiştir. Ancak başka hadislerde kurbanlık hayvan, *boynuzunun kırık olmaması, kulağının kesik olmaması, hasta ve aşırı zayıf olmaması* gibi bazı kayıtlara bağlanmıştır.¹⁴⁵ Burada hüküm (kurban kesmek) ve *sebepe* (ibadet) aynı olduğundan mutlak mukayyede hamledilerek sözü geçen kusurları taşıyan hayvanlardan kurban olmayacağına hükmedilir.¹⁴⁶ Nitekim dört mezhebin furu'unda kurbanın sıhhati için belirli kusurlardan uzak olmasının *ittifakla* kabul edildiği görülmektedir.¹⁴⁷

B- Hükümlerin ve Sebeplerin Farklı Olması

Hem hükmün hem de sebebin farklı olması halinde mutlakın mukayyede hamledilmeyeceğinde *görüştür birliğine* varılmıştır.¹⁴⁸ Çünkü böyle bir durumda iki nass

137 Aşkar, *el-Vâdih fî usulî'l-fikh*, s. 214.

138 İbn Emîrî'l-Hâcc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, I, 353.

139 Âmidî, *el-İhkâm*, III, 7.

140 Rivayetler için bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 450.

141 Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 141; Aynî, *el-Binâye*, IV, 56; Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 226.

142 Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 450.

143 Aynî, *el-Binâye*, IV, 56.

144 Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 208, 210-211.

145 Rivayetler için bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 213-215.

146 Aşkar, *el-Vâdih fî usulî'l-fikh*, s. 214.

147 Bkz. Kâsânî, *Bedâyi'*, V, 75; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 193.

148 Atar, *Usul*, s. 176; Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 235.

arasında hiçbir bağın bulunmadığı açıktır.¹⁴⁹ Yani burada *tam ayrılık* söz konusudur. Bu sebeple her bir nassın ait olduğu meselede kendi hükmüyle amel edilir.

Meselâ hırsızlığın hükmünün belirtildiği “*Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının ellerini (أَيْدِيَهُمَا) kesin*”¹⁵⁰ ayetinde hükme konu olan “*eller*” mutlak olarak gelmiştir. Yani ayete göre hırsızın elinin *bilekten* veya *dirsekten* hatta *omuzdan* kesilmesi mümkündür. Buna karşılık abdest hükümlerinin ele alındığı “*Ey iman edenler! Namaza davrandığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi (وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ) yıkayın*”¹⁵¹ ayetinde ise eller “*dirseklerle*” kayıt altına alınmıştır. Görüldüğü üzere ayetlerde biri “*kesilme*”, diğeri “*yıkama*” olmak üzere iki farklı hüküm bulunmakta, üstelik bu hükümlerin sebepleri de “*hırsızlık*” ve “*namaz kılma isteği*” olarak farklılık göstermektedir.¹⁵² Dolayısıyla bu iki nass arasında hiç bir bağ bulunmadığı için, fakihler her biriyle ayrı ayrı amel edileceği konusunda *ittifak* etmişlerdir. Ne var ki hırsızın elinin kesilmesi mutlaklığını korumakta, daha açık bir ifadeyle hırsızın elinin *bilekten*, *dirsekten* veya *omuzdan* kesilme ihtimali varlığını sürdürmektedir. Bu durumda cezayı şâriin maksuduna uygun gerçekleştirebilmek amacıyla, yukarıda belirtildiği gibi, mutlakı kayıt altına alan başka bir delilin varlığı araştırılacaktır. Bu konuda sahih yolla gelen rivayette Hz. Peygamber’in *hırsızın elinin bilekten kesilmesini emrettiği*,¹⁵³ sahabenin de bu hususta icmâ ettiği tespit edilmiştir.¹⁵⁴ Bu durumda mutlakın kayıt altına alındığına dair delil bulunduğundan, artık mevcut kayda göre hareket edilecektir.¹⁵⁵ Nitekim dört mezhep de bu rivayete ve sahabe icmâsına uygun olarak *elin bilekten kesilmesine* hükmetmiştir.¹⁵⁶

C- Hükümlerin Farklı Sebeplerin Aynı Olması

Hükümler farklı olduğu takdirde sebepler aynı bile olsa *ittifakla* mutlak mukayyede hamledilmez.¹⁵⁷ Çünkü sebep aynı olsa da hükümlerin ayrılığı, *uygulamanın farklılığına* delâlet eder. Bu yüzden hükümleri birleştirmeye mahal yoktur.

Meselâ abdest hakkındaki ayette “*yüzlerinizi ve dirseklerinize birlikte kollarınızı yıkayın*”¹⁵⁸ buyrularak kollar dirseklerle kayıtlanmaktadır. Buna karşılık aynı ayette teyemmümle ilgili olarak “*Su bulamadığınızda, temiz bir toprağa yönelin ve onunla yüzlerinizi ve kollarınızı mesh edin*”¹⁵⁹ şeklinde kollar bir sınır belirlemeden mutlak olarak yer almıştır. Görüldüğü üzere her iki konuda sebep “*namaz kılma*

149 Râzî, *el-Mahsûl*, III, 141.

150 el-Maide, 5/38.

151 el-Maide, 5/6

152 Tilimsânî, *Miftâhu'l-usûl*, s. 127; Atar, *Usul*, s. 176

153 Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 370.

154 Aynî, *e-Binâye*, VII, 49.

155 Salih, *Tefsîru'n-nusûs*, II, 214.

156 Bkz. Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, XIII, 319; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 121; Aynî, *e-Binâye*, VII, 49.

157 Salih, *Tefsîru'n-nusûs*, II, 214; Atar, *Usul*, s. 176

158 el-Maide, 5/6.

159 el-Maide, 5/6

isteği”dir.¹⁶⁰ Ancak öngörülen uygulama farklı olduğu için *hükümler* farklılaşmıştır. Zira abdestteki hüküm “*yıkama*”, teyemmümdeki hüküm ise “*mesh etme*”dir. Olay farklılığından dolayı âlimler abdest ayetinin, teyemmüm ayetini kayıt altına almadığında *ittifak* etmişlerdir. Buna göre teyemmüm ayeti -ilgili başka bir delil bulunmadıkça- mutlak olma özelliğini koruyacaktır. Ancak teyemmüm konusunda Hz. Peygamber’den uygulamaya dair açıklayıcı hadisler varit olmuştur. Ne var ki ilgili rivayetlerin bazılarında kollar “*dirseklere kadar*”¹⁶¹ şeklinde, bazılarında ise “*avuçlar, bilekler*”¹⁶² şeklinde farklı kayıtlar ile gelmiştir. Bu sebeple fakihler kendilerince hüküm ve sebebin birleştiği sünneti dikkate almışlar,¹⁶³ netice olarak Hanefiler¹⁶⁴ ve Şâfiiler¹⁶⁵ “*dirseklere kadar*” görüşünü benimserken, Mâlikîler¹⁶⁶ ve Hanbelîler¹⁶⁷ “*bilekler*” kaydını kabul etmiştir.

Yine zıhar kefâreti bağlamında “*Kim ki (azad edecek köle) bulamazsa (eşiyle birbirine) temas etmeden önce iki ay peş peşe oruç tutar. Buna da gücü yetmezse altmış fakiri doyurur*”¹⁶⁸ ayetinde oruç tutma görevi “*temas etmeden önce*” ve “*peş peşe olma*” ile kayıtlanmış, fakirleri doyurma görevi ise mutlak olarak gelmiştir. Her iki hükmün sebebi zıhar olmakla beraber öngörülen hüküm “*oruç tutma*” ve “*fakir doyurma*” şeklinde farklılık göstermektedir. Buna göre doyurma görevinde mükellef isterse fakirleri aynı zamanda, isterse farklı zamanlarda doyurabileceği gibi, isterse bu işlemi dokunma sonrasına da erteleyebilecektir.¹⁶⁹ Nitekim Hanefîlere göre, altmış fakir doyurma kefâretinin temastan önce tamamlanmış olması esas kural ise de, bu kefârete başlamadan önce veya kefâret henüz tamamlanmadan temasın meydana gelmesi halinde, bu kefârete baştan başlamak gerekmez.¹⁷⁰ Mâlikîler,¹⁷¹ Şâfiiler¹⁷² ve Hanbelîlere göre de uygulama aynıdır.¹⁷³

D- Hükümlerin Aynı Sebeplerin Farklı Olması

Hükümler aynı olmakla birlikte sebeplerin farklı olması haliyle ilgili üç farklı görüş ortaya çıkmıştır:

160 Atar, *Usul*, s. 176

161 Zeyla’î, *Nasbu’r-râye*, I, 150-154.

162 Zeyla’î, *Nasbu’r-râye*, I, 155.

163 Salih, *Tefsîru’n-nusûs*, II, 211.

164 Serahsî, *el-Mebsût*, I, 107.

165 Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebir*, I, 234

166 Haraşı, *Şerhu’l-Muhtasar*, I, 191. Bileklere kadar mesh etmek ise sünnettir. *age.*, I, 194.

167 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 187.

168 el-Mücadele, 58/4.

169 Aşkar, *el-Vâdih fi usûli’l-fıkh*, s. 215.

170 Topluca bkz. Şeybânî, *el-Asl*, II, 219; Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 111; Boynukalın, *İmam Muhammed*, s. 218. daha önce geçtiği üzere bu görüş Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e (Tarafeyn) göredir. Ebû Yusuf’a göre kefarete “peşpeşe” olmak esastır. Bu sebeple oruç kefaretinde unutarak eşiyle temas etse veya geceleri bilerek veya unutarak temak etse, oruç tutmanın devamlılığına hâle gelmediği için, kefarete baştan başlamak gerekmez. (Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 111).

171 Haraşı, *Şerhu’l-Muhtasar*, IV, 123. İmam Mâlik’in doyurma kefareatine yeniden başlanacağı kanaatinde olduğu nakledilir. (Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 32).

172 Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebir*, X, 453.

173 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 32.

Birinci görüşe göre mutlak mukayyede hamledilemez. Bu görüş başta Hanefîlere¹⁷⁴ ve ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Ebû İshâk b. Şâkîllâ gibi Hanbelîlere aittir.¹⁷⁵

İkinci görüşe göre kural olarak mutlak mukayyede hamledilir. Bu görüş bazı Mâlikîler¹⁷⁶ ile İmam Şâfiî'nin dâhil olduğu¹⁷⁷ Şâfiîlerin cumhuruna¹⁷⁸ ve Hanbelîlerden Kadı Ebû Ya'lâ'ya (ö.458/1065) aittir.¹⁷⁹ Bu görüş sahiplerine göre Allah Teâlâ'nın kelâmı olan Kur'an tek bir kelime gibidir. Bu sebeple Kur'an'da bir birine zıt ifadelerin yer alması düşünülemez.¹⁸⁰

Üçüncü görüşe göre ise sadece aralarında ortak illetten dolayı kıyasın mümkün olması halinde mutlak mukayyede hamledilir. Bu görüş ise Malikî mezhebini ağırlıklı görüşü,¹⁸¹ Şâfiîlerden Şîrâzî, Beyzâvî (ö.685/1286)¹⁸² ve Râzî gibi bazı muhakkik usulcüler¹⁸³ ile Hanbelîlerden Ebu'l-Hattâb'ın (ö. 510/1116) görüşüdür.¹⁸⁴ Âmidî Şâfiî'nin de bu görüşte olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸⁵

Meselâ zihâr kefaretiyle ilgili ayette “*Kadınlarına zihar edip de sonra söylediklerinden dönenlerin, eşleriyle birbirlerine temas etmeden önce bir köleyi azad etmeleri gerekir*”¹⁸⁶ buyrulur azad edilecek köle mutlak olarak zikredilmiştir. Diğer taraftan hata ile adam öldürme fiilinin kefareti hakkındaki “*Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azad etmesi... gerekir*”¹⁸⁷ ayetinde ise azad edilecek kölede mü'min olma kaydı konulmuştur. Görüldüğü gibi her iki ayette köle azat etme hükmü aynı olmakla birlikte, birincide zihar yapmak, ikincide ise hata ile bir mü'mini öldürmek şeklinde sebepler (konular) farklıdır. Bu konuda;

Hanefîler usûllerine uygun olarak mutlakı mukayyede hamletmemiş, lafızların her biriyle ilgili oldukları meselede ayrı ayrı amel etmek gerektiğini savunmuşlardır. Yani Hanefîlere göre zihârda kefareti olarak mü'min veya mü'min olmayan bir köle azad edilebilirken; hata ile adam öldürmede ise sadece mü'min köle azad edi-

174 Sadruş-şerî'a, *et-Tavdîh*, I, 118.

175 Bkz. İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzır*, s. 137.

176 Tilimsânî, *Miftâhu'l-usûl*, s. 127.

177 Cüveynî, *el-Burhan*, I, 288; Sadruş-şerî'a, *et-Tavdîh*, I, 118.

178 Râzî, *el-Mahsûl*, III, 144-147.

179 Bkz. Ebu Ya'lâ, *el-Udde*, II, 628; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzır*, s. 137.

180 Bkz. Âmidî, *el-İhkâm*, III, 8-9. Kur'an'ı tek kelime gibi görmenin, Kur'an'da yer alan bütün âmm lafızların tahsis ve bütün mutlak lafızların takyit edilmesi sonucuna götüreceği gerekçesiyle bu görüş eleştirilmiştir. (Görüş ve eleştirisi için bkz. Basrî, *el-Mu'temed*, I, 314-315; Râzî, *el-Mahsûl*, III, 146). Cüveynî ise Kur'an'da birbirinden bağımsız, hatta zıt hükümlerin bulunduğu gerçeğinden hareket ederek, bu görüş sahiplerinin hezeyan içinde olduklarını ileri sürer. (Cüveynî, *el-Burhân*, I, 290).

181 Bkz. Tilimsânî, *Miftâhu'l-usûl*, s. 127. Haraşı'ye göre kefareten maksat ibadet (kurbet) olduğundan küfür sıfatı buna engel olur. Bu sebepten vacip kefaretlerde köle de iman vasfı aranır. (Haraşı, *Şerhu'l-Muhtasar*, IV, 112).

182 Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 44.

183 Râzî, *el-Mahsûl*, III, 144-147; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 7.

184 Bkz. İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzır*, s.137.

185 Âmidî, *el-İhkâm*, III, 7.

186 el-Mücadele, 58/3

187 el-Nisa, 4/92

lebilir.¹⁸⁸ Boynukalın Hanefilerin kefâret konusunu teabbudî hüküm kategorisinde görerek tamamen ayetin zahirine göre hareket ettiklerini ileri sürüyorsa¹⁸⁹ da bize göre onlar *konuların farklılığını* dikkate alarak birleştirmenin uygun olmayacağını düşünmüş olmalılar.

İkinci görüş sahiplerine göre bu meselede *hükümler (uygulama) aynı* olduğu için kural gereği mutlakın mukayyede hamledilmesi lazım olduğundan, her iki halde de mü'min köle azat edilmelidir.¹⁹⁰

Bu görüş sahiplerinden Tilimsânî'ye göre iki hükmü birleştirmeyi gerektiren illet şudur: Söz konusu iki hüküm de kefârettir, bu sebeple ibadetlerdeki temlik kuralına göre hüküm vermek gerekir. Binaenaleyh nasıl ki zekat ancak mü'mine verilebilirse, kefâret meselesinde de ancak mü'min köle azat edilebilir.¹⁹¹

Şevkânî'ye gelince, o bu gibi durumlarda mutlakı mukayyede hamletmenin iki hüküm (ceza) arasında uyum meydana getireceğini, bu sebeple başka türlü zorlama yorumlara ihtiyaç bulunmadığını savunur.¹⁹²

Burada belirtelim ki, örneklerden bağımsız olarak düşünüldüğünde, yani ke-lamcı bakışıyla bakıldığında, şayet şâri farklı sebeplere *aynı* hükmü vermişse bun-ların *birleştirilmesi* gerektiği savunulabilir gözükmektedir. Ancak ceza söz konusu olduğunda, adâlet ve hakkâniyetin hassas dengelerle işlediği, suç ve ceza dengesi-nin daima korunmaya çalışıldığı bir alan olduğu görülecektir. Hatta şâri'in benzer suçlara verdiği cezaların dağılımı incelendiğinde aslında hep aynı cezayı verme-diği, suçun durumuna göre cezanın ağırlaştırılması veya hafifletilmesi yoluna gidildiği aşikardır.¹⁹³ Bu sebeple burada sadece hüküm benzerliğinden yola çıkarak iki farklı hükmü birleştirmek yerinde olmayacaktır. Bize göre mü'mini hata ile öldürme cezasının temelinde İslam'ın üstün olduğu ve başka şeylerin onun üzerinde olamayacağı ilkesi yatmakta,¹⁹⁴ buna bağlı olarak mü'min bir kişinin hata ile öldürülmesi halinde kanının ancak bir mü'min köle azadı ile karşılanabileceği yönün-deki suç ve ceza dengesi amaçlanmaktadır. Buna karşılık zihar suçu ise sıradan (âdî) bir vak'a olduğu için herhangi bir kölenin hürriyetine kavuşturulması ceza olarak yeterli görülmektedir.

IV. MUTLAKIN MUKAYYEDE HAMLEDİLME ŞARTLARI

Mutlakın mukayyede hamli konusunda hamlin yapılabilmesi için dikkate alın-ması gereken bir takım şartlar tespit edilmiştir. Şöyle ki:

188 Detay için bkz. Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 110.

189 Bkz. Boynukalın, *İmam Muhammed*, s. 218.

190 Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 44; Râzî, *el-Mahsûl*, III, 144-147.

191 Bkz. Tilimsânî, *Miftâhu'l-usûl*, s. 128.

192 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 8.

193 "Sonuçlar faktörlere göre farklılık gösterir", "Cezalar suçlara göre farklılaşır", "Yasaklar yasaklanacaklara göre farklılaşır" şer'i kaideleri bunu teyit eder. Zuhaylî, *Usûlü'l-fıkh*, I, 216.

194 "Bu din yücedir, onun üzerinde başka yüce bulunmaz" (Zeylâ'i, *Nasbu'r-râye*, II, 213)

1. Mukayyet lafızdaki kaydın, sıfat nevinden olması. Yani kaydın mevcut hükümlerin vasfını belirlemeye yardımcı olması durumunda, ancak mutlak mukayyede hamledilir. Nitekim mutlakın mukayyede hamledildiği örnekler incelendiğinde mutlak hükme, genellikle mukayyette belirtilen vasfın taşındığı görülür. Bu da mutlakın kapsamını daraltıcı (takyyit) mahiyette tezahür eder.

Bu kuralın bir sonucu olarak; mukeyyedin kaydı mutlak hükme uygulandığında mutlaktaki mevcut hükme ziyade getiriyor veya sayı bakımından hükmü etkiliyorsa mutlak mukayyede hamledilmez.

Meselâ dört organın su ile temasının gerçekleştiği *abdestin* hükmü, ittifakla iki organın toprakla meshedildiği *teyemmüme* taşınarak mesh işlemi dört organa uygulanamaz.¹⁹⁵ Zira bu durumda, takyyit ile beklenen kapsam daraltılması meydana gelmediği gibi, aksine iki işlemten oluşan teyemmüme ziyade yapılmış, uygulama sayı bakımından iki eylemden dört eyleme çıkarılmış olur.

Bu meyanda teyemmümde kolların dirseklere kadar meshedilmesi hükmünü benimseyenlerin, teyemmümdeki mutlakı, abdestteki mukayyede hamlettikleri, dolayısıyla kolların dirsekler ile kaydedilmesi işlemini sıfat nevinden gördükleri anlaşılmaktadır.¹⁹⁶

2. Mutlak lafzın tek bir aslının olması ve kaydın bu asılda bulunması. Bu gibi durumlarda mutlak mukayyede hamledilir.

Meselâ *miras* ayetleri incelendiğinde uygulamada esas kuralın “*mirasın vasiyet ve borç ödendikten sonra dağıtılması*” olduğu görülür.¹⁹⁷ Ancak *çocukların mirasının* açıklandığı ayet kısmında bu kayıt bulunmamaktadır.¹⁹⁸ Bu durumda temel kural (asıl)dan hareket edilerek çocukların mirası da kayıt altına alınır, binaenaleyh miras vasiyet ve borç ödendikten sonra dağıtılır.¹⁹⁹

Zerkeşî'ye (ö.794/1392) göre mutlak ve mukayyet konusunda asıl kural (dâbit) şudur: Şâri'in ilke oluşturacak şekilde bir sıfat veya şart ile takyyit ettiği bir konuda, mutlak olarak başka bir hüküm irat etmesi halinde, mutlakı söz konusu kayda göre anlamak vaciptir.²⁰⁰

Meselâ *vasiyet*²⁰¹ ve *talaktan dönme* (ric'at)²⁰² ile ilgili naslarda *şahitler*, *adâlet vasfı* ile kayıtlanmış, ama *alış-veriş*²⁰³ konusundaki şahitler ise mutlak olarak gelmiştir. Alış-verişte şahitlik aynı asla tabi olduğundan burada da şahitler adâlet vasfıyla kayıtlanmalıdır.²⁰⁴

195 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, XVI, 66; Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 190.

196 Bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhit*, III, 426.

197 el-Nisa, 4/11, 12.

198 el-Nisa, 4/11

199 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhit*, III, 426; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 9.

200 Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 15.

201 el-Mâide, 5/106.

202 et-Talak, 65/2.

203 el-Bakara, 2/282.

204 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 9.

Ne var ki, son tahlilde şahitlerin mutlak geldiği yerlerde adâlet vasfı ile kayıtlanmasını gerekli gören Hanefiler, bunu farklı konularda yer alan mutlakın mukayyede hamli cihetiyle değil, mutlak lafzın kayıt altına alınmasını gerektiren özel bir delilin bulunması sebebiyle yaptıklarını belirtirler. Onlara göre bu delil “*Şayet size bir fasık haber getirirse, onu araştırın ki, bilmeden bir topluluğa kötülük edip yaptığınızın pişman olmayasınız*”²⁰⁵ ayetidir.²⁰⁶ Zira fasık vasfı taşıyan habercinin haberinin araştırılmasını öngören bu ayet, haber getirenin adalet vasfını dikkate almayı gerektirmektedir.

3. İtlak ve takyidin olumlu haberî cümlede veya emir cümlelerinde bulunması. Bu tür ifadelerde mutlak mukayyede hamledilebilir. Yukarıda ifade edildiği gibi mutlakın mukayyede hamledildiği örnekler incelendiğinde genel olarak lafızların olumlu haberî cümleler ile emir cümlelerinde yer aldığı görülür. Nitekim hatırlanacağı üzere bu özellikler, mutlak ve mukayyet olmanın şartlarından biridir. Aksi halde, yani belirsiz (nekra) lafzın olumsuzluk (nefiy) ve yasaklamadan (nehiy) sonra gelmesi halinde kayıtsız lafız umum,²⁰⁷ kayıtlı lafız ise husus ifade eder.²⁰⁸ Tabidir ki, bu durumda mutlakın mukayyede hamli gündem dışı kalacaktır.

Bununla birlikte mutlakı mukayyede hamletme konusunda emir ve nehiy arasında fark görmeyenler de vardır.²⁰⁹

4. Mutlak ve mukayyedin hamletmeksizin her ikisini birlikte uygulama (cem') imkânı bulunmaması. Zira genel kabul gördüğü üzere imkân ölçüsünde her iki delil ile ayrı ayrı amel etmek lazımdır. Oysa bir delili diğerine hamletmek delilin birini iptal etmek demek olacaktır.²¹⁰ Ancak iki delili cem' etmek vb. bir yolla birlikte yürülükte tutma imkânı bulunmuyorsa hamletme yoluna gidilebilir. İşte Hanefiler bu gibi durumlarda mukayyedi mutlakın beyânı kabul eder.²¹¹

Meselâ “*Benim adıma köle azat et!*” emri verilen kimseye, aynı zamanda “*Benim adıma sadece mü'min köle alabilirsin*” direktifi de verildiğinde, kişi ancak sahip olduğu köleyi azat edebileceğine göre, burada “*sahip olma*” ve “*azat etme*” hükümleri farklı olsa bile, her biri ile ayrı ayrı amel edilemeyecek, çaresiz mutlak mukayyede hamledilerek mukayyedin hükmüne göre amel edilecektir.²¹²

Sadruş-şerîa bu örnekten hareketle her iki hükmün olumlu cümlede bulunması halinde, iki hükümle birlikte amel etmenin (cem') mümkün olmayacağını,

205 el-Hucurât, 49/6.

206 Sadruş-şerîa, *et-Tavdîh*, I, 125; Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, Üçdal Nşr., İstanbul, ts., s. 148.

207 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, III, 431; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 10; Koca, *Tahsis*, s. 73.

208 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 10.

209 Detay için bkz. Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, III, 430-431; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 9-10.

210 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, III, 432; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 10; Güzelhisârî, *Menâfiu'd-dekâik*, s. 66. Mecelle, md. 60, 62.

211 Bkz. Kâsânî, *Bedâiy*, V, 59.

212 Teftâzânî, *et-Telvih*, I, 119.

bu sebeple mutlakı mukayyede hamlederek birleştirmek gerektiğini ileri sürerken,²¹³ Teftâzânî bu durumu mutlakın mukeyyede hamledilmesini gerektiren zorunlu hallerden görür.²¹⁴

Yine “*Köle azat et!*” emrini veren merciin “*Kafir köle azat etme!*” direktifinin de bulunması gibi, biri olumlu diğeri olumsuz (nehiy) ifadelerin bulunması halinde, her ikisi ile -biri diğerini etkilemeyecek şekilde- amel etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü her ikisi de söz sahibinin aynı konudaki hüküm beyânı olup, mutlak ifade dikkate alınarak kafir köle azat edildiğinde mukayyet olan diğer söze aykırı davranılmış olur. O halde mutlakı mukayyede hamletmeden başka yol yoktur.²¹⁵

Buna karşılık İbn Ömer’den biri “*Kim bir köleyi satın alırsa, alıcı şart koşmadıkça, malı satana aittir*”²¹⁶ şeklinde mutlak, diğeri “*Kim bir mala sahip olan köleyi satarsa, alıcı şart koşmadıkça, mal satıcıya aittir*”²¹⁷ şeklinde mukayyed olarak gelen iki rivayet arasında hamletme işlemi yapılmaz. Zira mutlak olan birinci rivayet bütün köleleri kapsamakta olup, kölenin üzerinde olması gereken kıyafetlerin de efendisine ait olduğuna; mukayyet olan ikinci rivayet ise bazı kölelerin efendisinin kendisine temlik ettiği malı olabileceğine yorumlanır. Böylece her iki rivayetle birlikte amel edilebileceğinden mutlakı mukayyede hamletmeye gerek yoktur.²¹⁸

5. Mukayyetle birlikte kaydın kendisiyle sınırlı olduğu kanaati oluşturacak ek bir kaydın zikredilmemesi. Başka bir deyişle mukayyet lafzın yanında ayrıca kaydın *geçişsiz* olduğunu gösteren bir kaydın bulunmaması gerekir. Bu tür bir ek kayıt varsa, tabi olarak mutlakın mukayyede hamli caiz olmayacaktır.²¹⁹

Meselâ “*Birini öldürürsen köle azat et!*” mutlak emri ile “*Bir mü’mini öldürürsen mü’min köle azat et!*” mukayyet emri birleştirilemez. Çünkü birincide mutlak köle azadı her türlü öldürme suçuna öngörülürken, ikincide ise mü’min köle azadı sadece mü’min öldürmeye bağlanmıştır.²²⁰ Bu da hem suçların hem de cezaların bir birinden farklı olduğunu gösterir.

6. Mutlakın takyidini engelleyecek bir delilin bulunmaması. Yani mutlakın mutlak olarak kalmasını gerektiren bir delil varsa, mutlak mukayyede hamledilemez.²²¹

Meselâ namazın bazı rükunlarını emreden bir ayette “*Ey iman edenler! Rükû ve secde edin!*”²²² şeklinde mutlak olarak gelmektedir. Dolayısıyla ayet, namaz kı-

213 Bkz. Sadru’ş-şerî’a, *et-Tavdih*, I, 119.

214 Teftâzânî, *et-Telviḥ*, I, 119. Bu tür hamle Taftâzânî dolaylı (bil-vasita) haml demektir. *age.*, a.y.

215 Büyük Haydar Efendi, *Fıkıh Usulü*, s. 145-146. Bu tür hamle Teftâzânî doğrudan (bizzat) haml demektir. Teftâzânî, *et-Telviḥ*, I, 119.

216 Müslim, “Buyû”², 15.

217 Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, (thk. M. Abdülkâdir Atâ), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, V, 529-533.

218 Zerkeşi, *el-Bahru’l-muḥit*, III, 432.

219 Koca, “Mutlak”, *DİA.*, XXXI, 403

220 Zerkeşi, *el-Bahru’l-muḥit*, III, 432.

221 Bkz. Sadru’ş-şerî’a, *et-Tavdih*, I, 119; Zerkeşi, *el-Bahru’l-muḥit*, III, 433.

222 el-Hacc, 22/77.

lan kişinin rükû ve secde denebilecek asgari hareketi yapmalarına delalet ettiği gibi, tam olarak yapmalarına, yani ta'dil-i erkâna da delâlet etmektedir. Ancak aynı konuda Hz. Peygamber'in namazını eksik fiillerle eda eden bir kişiye, bu haliyle namazının geçerli olmadığı gerekçesiyle, namazını yeniden kılmasını emrettiği, bunu yaparken rükû ve secdelerine dikkat edip, herbirinde duraklayarak, yani itmi'nân ile kılmasını tembihlediği bir rivayet de bulunmaktadır.²²³ Görüldüğü üzere bu rivayet ayetteki mutlak emre itmi'nân şartı getirmiş ve namazın sıhhati için rükû ve secdeyi ta'dil-i erkân ile kayıt altına almıştır. Bu durumda hüküm ve sebep birliğinden dolayı mutlakın mukayyede hamledilmesi gerektiği akla geliyor- sa da, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî mevcut rivayetin Kur'an'ın mutlakına ziyade getirdiğinden neshe yol açacağı, ama bu rivayet âhad olduğu için bunun ka- bul edilemeyeceği, üstelik Hz. Peygamber'in aynı kişiye “Böyle (itmi'nân ile) kılar- san, namazın tamam olmuş olur. Eksik yaparsan namazın da eksik olur”²²⁴ şeklinde uyarısının da rivayet edildiği ve bu ikinci rivayetin mutlakın takyidini engellediği düşüncesiyle rükû ve secdedeki itmi'nânı sıhhat şartı görmemişlerdir. Ne var ki ilk rivayeti yok sayamadıkları için, söz konusu ahad haberin zanniliğinden hareketle tadil-i erkânı vacip derecesinde değerlendirmişlerdir. Ebû Yusuf'un dâhil oldu- ğu cumhur ise ayetteki mutlakı, hadiste belirtilen mukayyede hamlederek ta'dil-i erkânı farz kabul etmişlerdir.²²⁵

7. Mutlak ve mukayyedin mübah olan konularda olmaması. İbn Dakikül'ide (ö.702/1302) göre mübahlığın bulunduğu konularda mutlak mukayyede hamledil- mez. Çünkü mübah eylemler arasında çatışma (teâruz) söz konusu olmayıp, sadece mutlak olanda kapsam genişliği (ziyâde) vardır.²²⁶

Meselâ Harem bölgesinde avlanması caiz olan akrep, fare, çaylak vb. hayvan- lar arasında mutlak olarak gelen “karga” rivayeti yanında, leş yiyen “alaca karga” rivayeti de vardır.²²⁷ Bu kaideye göre hüküm mübah alanla ilgili olduğu için kayda bakılmaksızın her iki delil ile ayrı ayrı amel edilebilecek (cem') ve alaca karga dâhil her türlü karga öldürülebilecektir.²²⁸ Nitekim Şâfiî ve Hanbelîlerin dâhil olduğu cumhur bu kanaattedir.²²⁹

Hanefîlere gelince leş yemeyip tohum/yem yiyen kargalar eziyet vermediği, da- hası o tür kargaları yemek helâl olduğu için, mutlak mukeyyede hamledilir, dolay- ısıyla onlara göre sadece alaca karga öldürülebilir.²³⁰

223 Bkz. Müslim, “Salât”, 11.

224 Ebû Dâvûd, “Salât”, 150.

225 Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 360; Kâsânî, *el-Bedâi'*, I, 162-163; Sâidi, *el-Mutlak ve'l-mukeyyed*, s. 403-407.

226 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, III, 431-432; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 10; Koca, “Mutlak”, *DiA.*, XXXI, 403

227 Bkz. Müslim, “Hac”, 9.

228 Vezîr, *el-Musaffâ*, s. 649.

229 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 314.

230 Aynî, *el-Binâye*, IV, 374.

SONUÇ

İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet Lafızlar üzerinde yaptığımız araştırmada şu sonuçlara ulaşmış bulunmaktayız:

1) Mutlak ve mukayyet lafızlara naslarda sıklıkla rastlanmaktadır. Bunlardan mutlak “*cins ismin delâlet ettiği fertlerin belirsiz bir kısmına, lafzî bir kayıt ile kapsamı daraltılmadan delâlet eden lafız*” olarak tanımlanırken, mukayyet ise *mutlak bir lafzın sıfat, şart, hal vb. lafzi kayıtlarla sarahaten kapsamının daraltılmış hali* olarak kabul edilmektedir.

Kendi dönemine kadar “ibhâm (=mübhem)” ve “mürsel” terimleriyle ifade edilen “mutlak”ı, İmam Şâfiî ilk defa terim anlamına uygun olarak kullanmış ve ondan sonra bu terim fıkıh usulünde yerleşik bir hal almıştır.

2) Bir lafzın mutlak lafız olabilmesi için **a)** *cins isim olması*, **b)** *varlıkların sadece bazısının kastedilmiş olması* (şümlsüzlük), **c)** *kastedilen varlığın belli olmaması* (adem-i ta’yîn), **d)** *hükümün cins ismin herbirine uygulanabilir olması* (şuyû) ve **e)** *lafzın kapsamının herhangi bir lafzî kayıt ile daraltılmamış olması* (kayıtlanmama) şartlarının bir arada bulunması gerekmekte iken, mukayyet lafız olabilmesi için, -ilk dört şartın sağlanması koşuluyla- beşinci şart olarak *lafzın kapsamının herhangi bir lafzî kayıt ile daraltılmış olması* (kayıtlanma) gerekmektedir.

3) Mutlakın mahiyetine bakıldığında *olumlu haberî cümlede* veya *emir cümlesinde* yer alan *nekra* isimler ile *lafzen marife* olan isimlerin mutlak lafız olduğu, ayrıca kayıtsız bir şekilde mahiyet (müsemma) kastedilen *sıfat* veya *cins ismin* de mutlak olduğu, bu tür ifadeler lafzî kayıtlar taşıdığına ise mukayyede dönüştüğü görülmektedir. Ayrıca mutlak lafızların bitişik lafzî kayıtlarla mukayyet hale gelmesi mümkün olduğu gibi, bağımsız (müstakil) deliller ile kayıt altına alınması da söz konusudur.

4) Mutlak ve mukayyet lafızlar Hanefilere göre hâs lafız kapsamında olduğundan delâletleri kat’idir. Bu sebeple kıyas ve âhad haber gibi zayıf delillerle bu lafızların kapsamını daraltmak (takyit) caiz değildir. Buna karşılık cumhura göre her iki lafız zâhir lafız mesabesindedir ve beyâna açıktır. Bu sebeple kıyas ve âhad haberle tevil edilmesi caizdir.

Yine ister mutlak lafız olsun, isterse mukayyet lafız olsun, mevcut durumu değiştiren bir delil olmadıkça bunlar kendi halleri üzerine anlaşılır ve uygulanır.

Ayrıca Hanefiler mutlak lafzı kemâle hamlederler. Fakat ilgili lafızların uygulamasında Ebû Hanîfe *lafzın delâletini* esas alırken, İmameyn ise *örf vb. delâlet yollarını* dikkate alır.

5) Âm lafzın fertlerinin *tamamına birden* delâlet etmesi, mutlakın ise her birine *ayrı ayrı* delâlet etmesi; ayrıca âm lafzın fertlerin hepsine delâletinin *kastî*, mutlakın

delâletinin ise *zımnî* olması bakımından her iki lafız türü birbirinden farklı ise de, âmmin şümûl özelliği ile mutlakın şuyû özelliğini ayırt etmek güç olduğundan, uygulamada kimi âm örnekler mutlak olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda kimi usûl eserlerinde mutlak ve mukayyet başlığı altında incelenen “*kan*”, “*kayınvalide*” ve “*üveykız*” örnekleri dikkat çekmektedir. Halbuki bu lafızlar naslarda sayılan yasak kapsamında olduğundan ilgili *bütün* varlıkları kapsadığından umumiyet ifade etmektedir.

Diğer taraftan fitrenin sebebi olan “*köleler*”, zekatın sebebi olan “*koyunlar*” ve şüf’a hakkının sebebi olan “*komşuluk*” gibi, bir hükmün sebebinde bulunan lafızlar da ilgili varlıkların *hepsi* hükme dâhil olduğu için, umumiyet ifade etmesine rağmen, usûl eserlerinde mutlak olarak kabul edilmiş ve başka naslarda yer alan ilgili lafızlarda kayıt bulunduğu için mutlakın mukayyede hamli başlığı altında incelenmiştir.

6) Kur’an ve sünnet naslarında sıklıkla karşılaşılan aynı lafızların bir yerde mutlak, başka bir yerde mukayyed olarak gelmesi halinde, her iki nasta hüküm ve hükmün sebebi aynı ise mutlakın mukayyede hamledilmesi gerektiği; buna karşılık hüküm ve sebebin farklı olması; sebep aynı olsa bile hükmün farklı olması hallerinde mutlakın mukayyede hamledilmeyeceği konularında *görüş birliği* sağlanmışken; sebeplerin farklı olup hükümlerin aynı olduğu hallerde ise *ilki* kural olarak mutlakın mukayyede hamledilmeyeceği, *ikincisi* kural olarak mutlakın mukayyede hamledileceği, *üçüncüsü* ise aralarında ortak illetten dolayı kıyasın mümkün olması halinde ancak mutlakın mukayyede hamledileceği şeklinde üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.

Birinci görüş başta Hanefîlere ve ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Ebû İshâk b. Şâkillâ gibi Hanbelîlere ait; ikinci görüş bazı Mâlikîler ile İmam Şâfiî’nin dâhil olduğu Şâfiîlerin cumhuruna ve Hanbelîlerden Kadı Ebû Ya’lâ’ya ait; üçüncü görüş ise ağırlıklı olarak Malikî mezhebi, Şâfiîlerden Şîrâzî, Beyzâvî ve Râzî gibi bazı muhakkik usulcüler ile Hanbelîlerden Ebu’l-Hattâb’a aittir.

7) Mutlakın mukayyede hamledilmesi mümkün olan yerlerde Hanefîlerin temel yaklaşımının imkân ölçüsünde her bir delille ayrı ayrı amel etmek (cem’), cumhurun yaklaşımının ise delilleri birleştirerek amel etmek (haml) olduğu görülmüştür.

8) Fukaha mutlakın mukayyede hamlinin caiz olabilmesi için; **a)** mukayyet lafızdaki kaydın, sıfat nevinden olması; **b)** mutlak lafzın tek bir aslının olması ve kaydın bu asılda bulunması; **c)** itlak ve takyidin olumlu haberi cümlede veya emir cümlelerinde bulunması; **d)** mutlak ve mukayyedin hamletmeksizin her ikisini bir arada uygulama (cem’) imkânı bulunmaması; **e)** mukayyetle birlikte kaydın kendisiyle sınırlı olduğu kanaati oluşturacak ek bir kaydın zikredilmemesi; **f)** mutlakın takyidini engelleyecek bir delilin bulunmaması; **g)** mutlak ve mukayyedin mübah olan konularda olmaması gibi dikkate alınması gereken bir takım şartlar tespit etmişlerdir.